

TARTALOM

<i>Kedves Olvasóink!</i>	2
<i>Tamás Ildikó: Lapp csoportoktól a számi nemzetig</i>	3
<i>G. Bogár Edit: Nyelv vagy nyelvek? – A számi nyelv(ek) számáról</i>	22
<i>Tillinger Gábor: A számi idiómák és a dialektometria</i>	28
<i>Domokos Johanna: Számi partikulák, igeidők és visszaható névmások fordíthatóságáról</i>	43
<i>„Adja az Isten, hogy a finnugrisztika továbbra is megmaradjon...” (közli: Zaicz Gábor)</i>	52
<i>Bíró Bernadett: Finnugor Szeminárium Szegeden</i>	56

A címlapon Elsa Laula Renberg (1877–1931)

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Tamás Ildikó, Falk Nóra, Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.

Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság, a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

Egyes szám ára 250 forint, az éves előfizetési díj 1000 forint. Előfizethető a Reguly Társaságnál. Bankszámlaszám: 11101404–19664314–36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

XXII. évfolyam, 1. szám

2017. március

Kedves Olvasóink!

Száz éve rendezték az első nemzetközi számi (lapp) kongresszust. A centenárium alkalmából az MTA BTK Néprajztudományi Intézete és a Károli Gáspár Református Egyetem konferenciát rendezett 2017. február 24-én a KRE BTK Dózsa György úti épületében *Magyarok a számikutatásban* címmel. A konferencia a számikkal foglalkozó kutatókat hívta össze több tudományterületről, így a program néprajzi – kulturális antropológiai, nyelvészeti és irodalomtudományi témákat fűzött össze. Ezeknek az előadásoknak a tanulmánytá bővített feldolgozását adja közre a Finnugor Világ ez évi első száma, amely a centenárium tiszteletére számi tematikus tanulmánykötet formájában jelenik meg, amelyért ezúton mondunk köszönetet a Reguly Társaságnak a szervezők (Domokos Johanna és Tamás Ildikó) és az előadók (Domokos Johanna, G. Bogár Edit, Németh Petra, Tamás Ildikó, Tóth Anikó Nikolett, Maticsák Sándor és Tillinger Gábor) nevében.

Elsa Laula Renberg és a „számi nemzeti nap”

Az első össz-számi politikai törekvések elsősorban a XX. század második évtizedéhez köthetők. A korszak kiemelkedő személyisége, a svédországi számi Elsa Laula Renberg (1877–1931) intenzív politikai szerepvállalása alapozta meg az 1917. február 6-án összehívott első nemzetközi számi találkozót, amelyre Trondheimben került sor. Ezt a dátumot tekintik a számik a nyelvi, kulturális és politikai revitalizációjuk folyamatában az első fontos lépésnek.

Az Astrid Båhl számi művész által tervezett zászlót és a nemzeti himnuszt, Isak Saba költeményét 1986. február 6-án fogadták el és tették hivatalossá. Napjainkra a számi revitalizáció eredményességének látványos megnyilvánulásai a „Lappföldön” mindenfelé szembeötlő számi nyelvű feliratok, számi zászlók és a viseletet hordó emberek. Bár a területi autonómia a számiknak elérhetetlen, a zászló és a számi ruha kék, piros, sárga és zöld színei jelzik a számik szimbolikus tér(vissza)foglalását, jogaik érvényesítésének igényét. A XX. század első harmadában kialakított számi irányelvek később az őslakos népek jogaiért folytatott nemzetközi szintű politikai vitákban is központi jelentőségűvé váltak.

A skandináv államokban élő számik 1992 óta ünneplik a számi nemzeti napot, a trondheimi találkozóra emlékezve, február 6-án.

Tamás Ildikó

*
* *

Lapunknak ezt a számát Tamás Ildikó szerkesztette. Köszönet gondos munkájáért. Itt hívom fel olvasóink figyelmét, hogy továbbra is számítunk személyi jövedelemadójuk 1%-ára. *A fel. szerk.*

Adószámunk: **19664314-1-13**

A szeminárium záró előadását Mende Balázs Gusztáv tartotta, aki az archeogenetikai kutatások legújabb eredményeiről számolt be. Az archeogenetika tulajdonképpen a régészeti korú csontok és fogmaradványok DNS-prezervációs képességének felismerésén alapul, vizsgálati lehetőségei közé tartozik a mitokondriális DNS (anyai DNS, a teljes génállomány kb. 1%-a) és a sejtmagi DNS (a teljes génállomány 99%-a) vizsgálata. Mende Balázs Gusztáv elmondta, hogy a honfoglalás-kori genetikai állomány az anyai DNS alapján nyugat- és észak/közép-eurázsiai komponensek keverékét tartalmazza. Hozzátette még, hogy a recens magyar és a recens székely genetikai állomány között nincs túl nagy különbség.

A második nap előadásai alapján bebizonyosodott tehát, hogy bár mostanában gyakran felmerül különböző fórumokon ez a gondolat, mindeddig sem a régészet, sem pedig a genetika nem szolgáltat olyan eredményekkel, amelyek megcáfolnák a magyar nyelv finnugor eredetét, sőt, megállapíthatjuk, hogy továbbra is minden bizonyíték az Urál felé mutat.

Bíró Bernadett

*

kislexikon, amelyben a könyvben szereplő helyek és emberek találhatóak. A könyv záró fejezete az irodalomjegyzék, amely a forrásokat és feldolgozásokat tartalmazza. A szerző megemlítette továbbá, hogy már előkészületben van két újabb könyve, a *Permi évkönyvek* és a *Szibériai évkönyvek*.

A szeminárium első napja a szokásokhoz híven jó hangulatú közös vacsorával zárult – ezúttal a Szeged Étteremben.

A szombati nap az *Őstörténet, régészet, genetika* jegyében telt. Első előadónk Türk Attila volt, aki 2013 óta az orosz-magyar régészeti együttműködés keretében több ásatáson is részt vett az Urál mentén, az erdős sztyeppe térségében. Türk Attila a magyar őstörténet régészeti kutatásának aktuális eredményeiről és feladatairól beszélt, legfőképpen arról, hogy van-e a honfoglalás kori leletanyagok kelet-európai előzménye. Előadásában kifejtette, hogy a leletek alapján a Volga átlépése a IX. század elejére tehető, valamint hogy a magyarok levédiai szálláshelyének igazából nincs régészeti hagyatéka, tehát az önálló Levédia léte és az egész kazár kapcsolat jelentősége megkérdőjeleződött. Az utóbbi 1 évben a Kaukázus területéről előkerült leletek alapján úgy tűnik, hogy a magyarok vándorlása nem a kazár területeken keresztül történt. Az etelközi szállásterület meglétére azonban igen komoly bizonyítékkal szolgált az újabb őstörténeti feltárások. A Szubotcy horizont leletanyagában (kerámiák, sírok) egyértelműen kimutatható a dél-uráli eredet, de emellett kapcsolatba hozható a Kárpát-medencei leletanyaggal is. Ezeket a leleteket a ¹⁴C keltezéssel is a IX. század második felére lehet datálni, Etelköz esetében tehát a régészeti leletek alátámasztják az írott forrásokat.

A régészeti előadást két, genetikai témájú előadás követte. Először Csáji László Koppány beszélt a populációgenetikai adatok társadalomtudományi olvasatának lehetőségeiről és korlátairól. Mint elmondta, a populáció- és filogenetika értékítélettel mentes természettudományos adatokat kíván előállítani és elemezni. Az emberiség és emberi csoportok keveredését, migrációs folyamatait kutatja a vérségi leszármazás történeti szálai, elágazásai segítségével. A populációgenetika által vizsgált gének nem a külső megjelenésért felelős gének közé tartoznak, tehát a fizikai megjelenéstől függetlenül tartozhatnak egy haplo-típusba emberek. Erre példának az előadó a Bounty lázadó matrózainak leszármazottait hozta fel, akiknek külső megjelenése ugyan polinéz-melanéz jegyeket mutat, Y kromoszómájuk azonban máig egyenes „angolszász” jegyeket őriz. Csáji László Koppány felhívta a figyelmet a populációgenetika problémáira és korlátaira is, nevezetesen a reprezentativitás és az elnevezések (címkek) problémájára, a kompatibilitás, az összehasonlíthatóság algoritmusainak problémájára, a mintavétel módszertanának kidolgozatlanságára, az értelmezés elméleti keretének hiányára, végül pedig a jogi és etikai kérdésekre. Emellett azonban hangsúlyozta a természettudományos adatok jelentőségét is, hiszen ezek olyan egzakt, mérhető adatok, amelyek új szempontokat adnak a további kutatásokhoz, új modelleket állíthatnak fel, és új kérdéseket vehetnek fel. Végül megemlítette még a Langene Projektet, amelyben nyelvészek és populációgenetikusok dolgoznak együtt, akik Finnország népességének kisebb részeit, csoportjait vizsgálják (dialektusok, néprajzi és nemzetiségi csoportok vizsgálata), s az így kapott eredményeket összevetik az „egésszel”.

Lapp csoportoktól a számi nemzetig

Az egységes arculat és a sokszínűség dialektikája

Máig tartja magát az az elképzelés (a skandináv országokban is), hogy a számik egy meglehetősen egységes arculatú nép, természet-közeli életvitelük a réntartásra épül, és „ősi” jojkákat¹ énekelnek (Mahtisen 2004). A homogenizáló gondolkodás egyáltalán nem meglepő, a szuverén nemzetekkel és az autonómiával nem rendelkező kisebbségekkel kapcsolatban ugyanúgy megfogalmazódnak a külső azonosítás kevésbé árnyalt kategóriái. A számik Észak-Európa peremvidékén körülbelül 1500–2000 km hosszú és 200–400 km széles területen élnek (Bereczki 2000: 73). *Sápmi*-t („Számiföld”-et), azaz a számik által lakott sarló alakú térséget négy ország határai szelik keresztül. Skandináviában ma kb. 70–100 ezer közé teszik a számi identitásúak létszámát. Norvégia területén alkotják a legnépesebb kisebbséget, a számik több mint fele itt él (Aikio 2003: 35). A teljes lélekszám kisebb fele képviseli a másik három ország számi lakosságát, többségük Svédországban és Finnországban él, Oroszországban pedig mára alig 2000 a számik lélekszáma (Stepien 2009: 75). A számi csoportok tagozódása a XIX. századig az ökológiai adottságokhoz és a rének vándorlási útvonalához igazodó szidák² szerint alakult. Ezek a területi egységek a tengerparttól a szárazföld belseje felé, egymás melletti sávok formájában álltak össze nyelvi, gazdasági és kulturális szempontból is egységesnek tekinthető régiókká. A számik maguk is a több szidából álló régiók közötti különbségeket tartották az elkülönülés határainak, amelynek legnyilvánvalóbb bizonyítéka a nyelvjárások alakulása. A kijelölt útvonalakhoz kötődő, sokszor feszített tempót diktáló vándorlás miatt a kapcsolattartás csak a szomszédos régiókra terjedt ki, a távolabbi számik így egymás életéről csak többszörösen áttételes információkkal rendelkeztek, ám a hírek a második világháború időszaka előtt alig „érték át” a teljes, számik által lakott földrajzi térséget (Lehtola 2010: 58). A számik külső elnevezései között a legelterjedtebbek a finn és a lapp (amelyek a legkorábbi tudósításokból ismertek).³ Az utóbbi a XIX–XX. század közepéig szinte kizárólagos külső megnevezése maradt a számiknak. Az északon

¹ A jojkálás a számik életének minden területét átható énekhagyomány, amely magában hordozza a szent és a profán szimbólumok sok jellegzetességét, használati köre pedig jóval meghaladja azt, amit általában a népdalokhoz vagy a szertartási énekekhez kapcsolhatunk. Számos funkcióval rendelkezik: például a szórakozás kelléke, a kommunikáció eszköze, az identitás kifejezője. A jojka a számik társadalmának és környezetének osztályozására, azonosítására is szolgáló rendszer, a tapasztalatok, a világról szerzett ismeretek egyfajta foglalata, amelyben tükröződik és kifejezést nyer életfelfogásuk (Tamás 2007).

² A szidák az egyes számi csoportok létszámához (50–500 fő), szükségleteihez és a környezet adta természetes határokhoz igazodó területi egységek voltak, amelyeknek a téli szállás volt a központjuk. A téli szálláson volt együtt a teljes szida-közösség, az enyhébb évszakokban családonként külön éltek, vadásztak, halásztak és/vagy vándoroltak a rénekkel (Näkkäljárvi 2003: 114–121).

³ A finn és a lapp mint külső elnevezések több korai forrásban megtalálhatók (Tamás 2007: 31), és a földrajzi nevek (mint a finnországi Lappi és a norvégiai Finnmark) máig őrzik.

pejoratív konnotációkkal is terhes lapp szót az őslakosok mára sikeresen kiszorították a hivatalos használatból, helyette a belső számi elnevezés az elfogadott.⁴ A történeti forrásokban mindenesetre a lapp megnevezés dominál, leggyakrabban a földrajzi elhelyezkedésre vagy életmódra utaló jelzőkkel kiegészülve, tehát az erős tagoltság az alapos megfigyelőktől származó korai leírásokban is megjelenik már, például: erdei lapp, hegyi lapp, folyami lapp, keleti lapp, réntartó lapp stb. (Lehtola 2010: 10)⁵ Ezek a megnevezések elsősorban utazóktól, hittérítőktől származnak. Később, amikor a számi a nyelvészeti és néprajzi kutatások látóterébe kerültek, újabb és újabb csoportosítási lehetőségek adódtak, amelyeket részben maguk a számi is fontosnak tartottak, míg másoknak inkább a tudomány szempontjából volt jelentősége. A számi között is számon tartott megkülönböztető jegyek a hagyományosnak tartott számi foglalkozások (életmód) mellett a nyelv és a viselet. A földrajzi és társadalmi tagolódást tükröző népviseletek a szó szoros értelmében sokszínűvé teszik a képet, és fontos szerepet játszanak a számi belső és külső reprezentációjában is. A hatalmas területen szétszóródó alacsony lélekszám történeti hozadéka a tíz, egymástól nagy eltéréseket mutató dialektus, amelyek jó része mára a kritikus mértékben veszélyeztetett nyelvek közé tartozik.⁶ A nyelvi sokszínűséget fokozza, de más problémákat is felvet az a tény, hogy a számi négy ország területén élnek. Sokuk ennek ellenére nem kétnyelvű, bár száminak vallják magukat, a több nemzedéken át tiltott anyanyelvhasználat következtében csak az adott ország hivatalos nyelvét beszélik. A kétnyelvűség, illetve a gyakran (elsősorban a hármass határok közelében) három nyelvre is kiterjedő kompetencia pedig azzal a „féloldalassággal” társulhat, hogy a számi nyelvet csak a szóbeliségben használják, az írásbeliségük a norvég, finn, svéd vagy orosz nyelvhez kötődik⁷. A számi „nyelvi fészkek” programoknak és az anyanyelvi oktatásnak köszönhetően a fiatalok körében már egyre inkább alapkészséggé válik a számi nyelven írás és olvasás, az idősebb nemzedékekre ez kevésbé jellemző. Azokra a számikra, akik felnőtt korban

⁴ A lapp szó manapság kifejezetten udvariatlan, sőt sértő a skandináv országokban, és már nem „politikailag korrekt” kifejezés távolabbi országokban sem, ami a külső elnevezések megváltoztatását, és a belső elnevezés, a számi szó beemelését okozza a különböző nyelvekbe, így a magyarba is a XXI. században.

⁵ A XX. század elejéig a számi túlnyomó többsége réntartással foglalkozott, míg a fjordok, a folyó- és tóvidékek lakói elsősorban halászzattal. Ezek azok a fő tevékenységek, amelyek mentén már a korai források (Tamás 2007: 30–32) is elkülönítik a jellegzetes számi csoportokat: a tengeri lappokat halász közösségekként, a hegyi vagy erdei lappokat pedig réngazda csoportokként mutatják be. A két fő gazdasági ágazat kiegészülhetett a vadászattal, a gyűjtögetéssel, kisebb részben a földműveléssel és a kézművességgel is.

⁶ vö.: <http://hu.languagesindanger.eu/nyelvek-listaja/>

⁷ Ezt erősítik meg saját tereptapasztalataim is a norvégiai és finnországi számi településeken (1999-ben majd 2014-ben). Kautokeinóban pl. egy Máret nevű idős nő, aki folyékonyan beszél a számi mellett három másik nyelven, arra kért, hogy ha írok neki, norvégul vagy angolul írjak, utóbbit a lányai le tudják fordítani neki, az ő olvasni tudása ugyanis a norvégra korlátozódik. Bár 1978 óta van egységesített, hivatalos írásbelisége az északi száminak, sem a 75 éves hölgy, sem a lányai nem írnak-olvasnak anyanyelvükön, csak az iskolában tanult norvég és angol nyelv jelenti az írásbeli kommunikáció lehetőségeit.

készülő manysi korpuszt, morfológiai elemzőt és szótárt mutatta be. A FinUgRevita projekt (amely szintén egy OTKA-projekt) célja, hogy digitális eszközökkel segítse oroszországi kisebbségi nyelvek revitalizációját, konkrétan hogy manysi és udmurt nyelvű nyelvi játékokat, a nyelv mindennapos (elektronikus) használatát elősegítő alkalmazásokat hozzon létre. A bővítés alatt álló manysi korpusz a *Luima Seripos* újság számain alapul, és 520.000 token tartalmaz XML formátumban metaadatokkal (szerző, cím, link stb.), amelyből kb. 5000 tokenhez morfológiai és szintaktikai annotációt is hozzárendeltek. A projekt keretében saját manysi morfológiai elemzőt is létrehozta, valamint további cél egy digitális manysi szótár létrehozása a manysi-orosz szótárak anyagai alapján. A nagyjából 20 000 szótári egységet magában foglaló szótár 3 nyelven lesz elérhető (orosz, magyar, angol), és morfológiai információt is tartalmaz majd. Emellett épül egy manysi wordnet is, amely tulajdonképpen egy lexikális adatbázis, amelyben a fogalmak különféle relációk alapján hálóba vannak rendezve. A projekt résztvevőinek további tervei a korpusz és a wordnet bővítése, az elemző továbbfejlesztése, illetve szintaktikai annotációval való ellátása, valamint nyelvtanító eszközök és játékok készítése.

Az első nap utolsó blokkjában két könyvbemutató, valamint egy, a múzeumi ismeretterjesztésről szóló előadás hangzott el. A záró blokk ez utóbbi előadással kezdődött, melyet Paréj Gabriella tartott, aki múzeumpedagógusként dolgozik a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban. Az előadó felvázolta a laikus közönségnek szóló finnugor témájú ismeretterjesztés lehetőségeit, megemlítve mind a felnőtt-, mind pedig a diákprogramokat. Az ismeretterjesztés a múzeumban egyrészt a formális oktatás keretei között történik (iskolai csoportok számára), másrészt pedig szabadidős tevékenységeken keresztül. Ez utóbbiak közé tartoznak a különféle előadások, a felnőtteknek szóló szabad egyetem, a rendhagyó nyelvórák, az országismertetések, valamint a családi programok.

Paréj Gabriellát Maticsák Sándor követte, aki *Gerhard Friedrich Müller és Johann Eberhard Fischer 18. századi szójegyzékeinek mordvin anyaga* c. könyvét mutatta be. A könyv két részből áll, az első rész a *Tudósok együtt és egymás ellen* címet viseli, és Müller és Fischer szibériai expedícióit, munkásságát, valamint egymáshoz való viszonyát taglalja. E rész végén a szerző alapos vizsgálat alapján arra a következtetésre jut, hogy Fischer bizony másolt Müller anyagaiból. A könyv második része egy adattár, amely 323 mordvin szót tartalmaz. Az adattár bemutatja, hogy milyen alakban fordult elő az adott szó Fischernél, illetve Müllernél, kitér az adott szó korai nyelvemlékekben való előfordulására, valamint a szó mai erza és mai moksa alakjára is. Ezen kívül tartalmazza a szó etimológiáját is.

A nap zárásaként Klima László előadása hangzott el *Jürkák, tormák, merják. Szemlénények a finnugor nyelvű népek történetének korai forrásaiból* c. könyvéről, amely egyfajta történeti szöveggyűjteményként is felfogható. A könyv bevezetője egy kutatástörténeti áttekintés a finnugor őstörténet, valamint a keleti finnugorok történetének Magyarországon való kutatásáról. A szerző ezt követően szól az ókori és középkori latin-görög-héber forrásokról, a középkori európai utazókról (köztük Julianus barától és annak mordvinföldi útjáról), valamint a muszlim geográfusokról és utazókról. Ezt követi az orosz krónikák, évkönyvek és legendák bemutatása, majd egy

segítséget nyújt történeti, történeti-összehasonlító morfológiai, illetve történeti szociolingvisztikai vizsgálatokhoz. Az adatbázis részletes szemléltetése után (keresés: tmk.nyud.hu) a záró dia remekül érzékeltette az adatbázisok hasznosságát, szembe állítva az adatgyűjtés régebbi és újabb módszereit, különösen az adatgyűjtésre fordított idő tekintetében.

Az első blokkot Simon Eszter nyelvtechnológus zárta, aki két adatbázisról is beszélt, egyrészt az Ómagyar korpuszról, másrészt pedig az URaLUID adatbázisról. Az Ómagyar korpusz (<http://omagyarkorpusz.nyud.hu>) 2 OTKA-projekt (Magyar Generatív Történeti Szintaxis 1&2) keretében készült el, a projektek célja az ómagyar szövegekben tetten érhető szintaktikai változások vizsgálata volt, valamint ehhez kapcsolódóan egy korpusz felépítése is, mely az összes ómagyar szöveget tartalmazza. A korpusz 2.772.788 tokenből áll, melyek egy részét normalizálták, valamint morfológiai elemzéssel látták el. A morfológiai elemzést az Univerzális Dependencia és Morfológia nemzetközi szabványhoz igazították. A korpusz metaadatokat is tartalmaz (pl. lókusztjelölőket), és minden szinten lekérdezhető. Simon Eszter felhívta még a figyelmet a Párhuzamos Bibliaolvasóra is (<http://paralelbible.nyud.hu/>), amelyet szintén az MTA Nyelvtudományi Intézetében készítettek, és amely ó-, közép- és mai magyar bibliafordításokat, valamint a King James Bible-t tartalmazza. Az URaLUID adatbázis *Az uráli nyelvek mondattanának változása aszimmetrikus kontaktushelyzetben* c. projekt keretében készül a Nyelvtudományi Intézetben egy interdiszciplináris kutatócsoport munkájának eredményeként. A munkában részt vesznek kutatók a finnugor, a nyelvtechnológiai és az elméleti nyelvészeti osztályról. A 2017 júliusáig tartó projekt célja négy uráli nyelv (udmurt, tundrai nyenyec, színjai hanti és szurguti hanti) mondattanának vizsgálata, amelyhez lehetőleg beszélt nyelvi, vagy ahhoz közel álló műfajú régi és új szövegeket használnak fel. A koncepció szerint az adatbázis 4000 token/kor/nyelv mennyiségű anyagot tartalmaz majd teljes annotációval (lemma, szófaj, glossza), valamint angol, német és magyar fordítással ellátva.

A kávészünetet követően ugor vizekre eveztünk, s először F. Gulyás Nikolett előadását hallgattuk meg, aki az ugor tipológiai adatbázist mutatta be. Az UTDB (<http://utdb.elte.hu/>) szintén egy OTKA-projekt eredménye, melynek célja, hogy online adatbázist hozzon létre az ugor nyelvek tipológiai jegyeiről, és hogy a lehető legteljesebben bemutassa a vizsgált nyelvek (színjai és szurguti hanti, északi manysi, magyar) főbb morfoszintaktikai jegyeit. Az adatok forrását leíró nyelvtanok, szövegek, valamint elicított adatok (konzultációk, terepmunka) képezték. A magyar, angol és orosz nyelven is elérhető szótárban a következőképpen kereshetünk: paraméterértékek szerint, kulcsszavak szerint, nyelvek szerint, valamint kereshetünk egyszerre több paraméterre/kulcsszóra is (összetett keresés). Az eredményeket táblázatos formában kapjuk meg, az értékek kódjának magyarázatával együtt. Ezen kívül használható még a szótár böngészésre is, ilyenkor a felsorolt összes paraméter közül egyszerre csak egyet lehet lekérdezni. Az adatbázis készítőinek jövőbeni feladatai és tervei között szerepel a formai javítások elvégzése, az adatbázisnak az egyetemi szerverre való áthelyezése, valamint az adatbázis bővítése új nyelvekkel.

A második ugor témájú előadást Vincze Veronika tartotta *Nyelvtechnológiai eszközök létrehozása a manysi nyelvre* címmel. Az előadó a FinUgRevita projekt keretében

és második nyelvként tanulják meg saját nyelvüket, gyakran jellemző, hogy nem a saját területük nyelvjárását, hanem a központi, északi számi⁸ dialektust tudják vagy használják inkább. Ennek az az oka, hogy – bár több nyelvjárásnak van hivatalos írásbelisége és média-reprezentációja – egyre inkább megfigyelhető az északi számi térhódítása (Tamás 2001: 619–628). Az északi számi tehát a nemzeti nyelv pozíciójába került, míg a többi nyelvjárás kisebbségi (kisebbség a kisebbségben) státuszba. Természetesen a folklórjelenségeknek is megvannak a maguk egyedi jellemzőket kialakított régiói, amelyekre időnként jelentős hatást gyakoroltak a különböző etnikus kapcsolatok.⁹ A XX. század második felétől kezdve a számi életvitele nagyban átalakult, így mára ebben a tekintetben még jelentősebb különbségek mutatkoznak. A számi tekintélyes része városlakóvá¹⁰ lett, és sokan, akik szívesen foglalkoztak volna tovább réntartással, kényszerűségről polgári foglalkozásokat választottak. A „kulturális különbségek kommunikálásának” (Eriksen 2008: 41) visszaszorulásával a különbségek (látszólag) csökkenni kezdtek a számi és a többségi lakosság között, és egyidejűleg megindult a számiságot jellemző markáns karakterek széttöredezése, feloldódása. Ennek ellenére a rénszarvastartás a „számi lét” külső és belső megfogalmazásában máig központi jelentőséggel bír, Svédországban és Norvégiában törvény biztosítja az őslakosok monopóliumhelyzetét ebben az ágazatban. Finnországban azonban már csak a számi lakosság 20%-a foglalkozik rénnyel, Oroszországban még kevesebben (Lehtola 2010: 10). A dinamikus átalakulás ellenére máig jelentősek a számit a „misztifikáló” (nem csak) külső diskurzusok, amelyeket az őslakos népekkel kapcsolatos globális diskurzus is erősít. Ezekben a modern élettől távoli, archaikus természeti lét állandósult képei (sátor, rénszarvas, sámándob) dominálnak, máig összefonódva az elmaradottsággal, alacsonyabb-rendűséggel és hasonló negatív sztereotípiákkal. Ez azt is jelenti, hogy számi csoportok közötti eltérések az őket a norvég, svéd, finn és orosz lakosságtól elkülönítő, sokkal markánsabb különbségek mellett jelentéktelenné törpülnek, vagyis a külső – a témában közvetlen egységesnek tűnik. A számi valóság kaleidoszkóp-szerű, földrajzilag, nyelvileg, kulturálisan és gazdasági szempontból is sokféle. A sokszínűséget bonyolítja a jogszabályok, amelyek orszá-

⁸ A számi csoportok és nyelvjárások nevében az északi és déli jelzők kötőjel nélküli írásmódját használom, míg a kötőjeles változatok (eltérő jelentéstartománnyal) a földrajzi megnevezésekben szerepelnek.

⁹ Jól példázza ezt a jojkahagyomány fejlődése, amely területenként jelentős eltéréseket mutat. Míg a központi, északi számi régió jojkái – zeneileg és a szövegek tekintetében is – élesen elkülönülnek a környező svéd, norvég vagy finn népzénetől, a délebbi területek zenei világát már erősen befolyásolta a svéd népdalkincs, a keleti területeken jellemző hosszú szövegekre pedig minden bizonnyal hatott a karjalai epikus hagyomány (Tamás 2007, 2013).

¹⁰ Az északi és a déli városok között hatalmas különbségek vannak. Bár a déli nagyvárosokban (pl. Oslóban, Helsinkiben) is jelentős a számi létszáma, többségük az alapvetően falusias jellegű, kis lélekszámú északi kisvárosokban és falvakban él. Emellett a réntartó lakosság részben megtartotta kétlakóságát, nyáron szinte teljes falvak válnak üressé, lakóik a nyári szállásokra költöznek sátraikkal, hogy az állatállomány közelében legyenek.

gonként más és más kritériumok szerint határozzák meg azt, ki tekinthető hivatalosan száminak.¹¹

A számi emberekben ma mégis közös a legtávolabbi régiókat is összekötő pánszámi identitástudat. Ehhez a – XX. század közepétől egyre erőteljesebben fellépő – számi értelmiség tudatos és összehangolt működésére volt szükség. A revitalizációt elindító mozgalmak fontos kérdésvetéseit azon alapultak, hogy a számik hogyan határozhatják meg magukat, szűkebb és tágabb közösségüket a modern világban, továbbá miben mutatkoznak az általuk fontosnak tartott nemzeti sajátosságok. A széles tömegeket elérő kommunikációhoz pedig meg kellett találni azokat a – sokszínűségből merítő, mégis egységessé kovácsolható – központi szimbólumokat, amelyek hordozzák a számik által sugározni kívánt (és időnként a kívülállók által elvárt) képet. A számik politikai és kulturális érdekei azt kívánták, hogy a sokféleség számontartása és fenntartása mellett nemzeti érvényű jelképeket konstruáljanak (Hobsbawm 1990, 1997; Hobsbawm – Rangers 1983). Ezeknek a szimbólumoknak a kialakítása természetes módon bizonyos területek nyelvi és kulturális jellemzőinek kiragadását eredményezte, amelyek mint preferenciák, a teljes számi közösség számára elfogadottá kellett, hogy váljanak. Ilyen kiemelés a teljes számi lakosságra a hétköznapiakban és hivatalosan használatos *sámi* ('számi') népnév, illetve az általuk lakott terület a *Sápmi* ('Számiföld') neve is, amelyek az északi dialektus szavai. A nemzetkonstrukció általában együtt jár a hangsúlyozni kívánt jellegzetességeket esszenciálisan hordozó csoportok (és helyek) kiválasztásával, illetve az ilyen csoportok (a számik esetében az északi, réntartó közösségek) léte határozza meg egyáltalán azt, hogy milyen jelképeket lehet vagy érdemes kiemelni. A négy nemzetállamban való kisebbségi lét így egyrésztől összekapcsolódott egy új fajta („Számiföldön” belüli) centrum–periféria jelleggel, másrészt egy új, „globális” – az őslakos státussal rendelkező népeket összekötő – szolidaritás részévé vált. Így legalább háromféle viszonyrendszert kell figyelembe venni a szimbólumok értelmezésében: *nemzetállam*–kisebbség, *pánszámisság*–*számi csoportok* (a központi északi számi csoporttól „a kisebbség kisebbsége” pozíciójú csoportokig) és *számik*–*őslakos népek*. A számi önmeghatározás alakulásának megértéséhez ezért szükséges egy rövid történeti kitekintés.

A nemzetállam–kisebbség reláció. Történeti áttekintés

Bár történelmük folyamán önálló államot soha nem alkottak, a számik a XVIII. század elejéig hatalmas területet népesítettek be, területük a mainál jóval délebbre is kiterjedt. A ciklikus vándorlás, és az ezzel járó határátlépések miatt a történelem során gyakran többfelé kellett adót fizetniük. A XVII. századtól a svéd uralom egyre drasztikusabban avatkozott a számik életébe, gyakran kártalanítás nélkül vették el földterületeiket. A XIX. század elején a norvég-orosz határ pontos kijelölése minden

¹¹ Erre utalnak Aagot Vinterbo-Hohr (1936–) norvégiai számi költő következő sorai: „*nagyapák / ezernyolcszázkilencvenötben születtek / nagyanya ezerkilencszáztizennyolcban / szülők ezerkilencszáz-negyvenben // anyanyelv / betiltva négy nemzedéken át // törvény szerint: / ő nem számi*”. (Fordította: Domokos Johanna, Domokos 2003: 19)

Generációnknak az elmúlt XX. század kétharmadát volt szerencséje végigélni. Amikor én 1933. február 1-jén megszülettem, a nacionálszocialista [nemzeti szocialista] rendszer kétnapos volt. Amikor óvodába kezdtem járni, kezdődött a sztálini önkényuralom. Amikor érettségiztünk, akkor volt hazánkban a Rákosi-rendszer csúcspontja.

Életünk alkonyán, a XXI. század csak szebb lehet...”

Közli: Zaicz Gábor

✱

Finnugor Szeminárium Szegeden

(2017. január 13–14.)

Január elején szokás szerint összegyűltek a hazai finnugrisztika képviselői, idén a Szegedi Tudományegyetem Finnugor Tanszéke adott otthont az immár sok éve hagyományosan ismétlődő Finnugor Szemináriumnak. A szeminárium első napja péntek 13-ra esett, s ez a baljós dátum eléggé mostoha időjárást hozott magával: az ónos esőnek köszönhetően országszerte korcsolyapályává váltak az utak. A barátság-talan időjárás azonban szerencsére nem rettentette el kollégáinkat, akiket szép számmal üdvözölhettünk Szegeden.

A szeminárium első napján az aktuális projekteké és az új, illetve készülő adatbázisoké volt a főszerep. Az előadók sorát Szeverényi Sándor nyitotta, aki a Nganaszan online diakrón szótárt (<http://www.hengon.arts.u-szeged.hu/>) mutatta be, mely egy OTKA-projekt keretében készült el. Ez az online szótár tulajdonképpen egy olyan történeti-etimológiai szótár, amely minősíti és rendszerezi az egymással összefüggő szótári alakok közötti formális és kognitív kapcsolatokat. A szótár alapja Kosterkina et al. 2001 szótára, amely kb. 8000 szóalakat tartalmaz, és a mai napig az egyetlen gyakorlati nganaszan szótár. A szótári alakoknál a következő információk jelennek meg: nyelv (ahol releváns: nyelvjárás), az adott elem szófaja, morfológiai szerkezete, opacitása (transzparencia [+/-] vagy [?]), azaz motivált-e az adott lexéma vagy nem, a forrása, jellemző környezet vagy kontextus (ha van), kommentár. A szótár vitathatatlan előnyei a gyors kereshetőség, a kombinált keresési lehetőségek, a folyamatos javíthatóság és bővíthetőség, valamint az a tény, hogy a szótár új típusú összefüggéseket tesz láthatóvá és új szempontokat emel be az uráli összehasonlító történeti kutatásokba.

Második előadónk Gugán Katalin volt, aki a Történeti magánéleti korpuszal ismertette meg a közönséget. Ez a korpusz két OTKA-projekt keretében készült az MTA NYTI Finnugor és nyelvtörténeti osztályán, és XV–XVIII. századi magánleveleket, valamint tanúvallomásokot tartalmaz. A korpusz az eredeti szövegek mellett tartalmazza azok normalizált változatát, valamint morfológiai elemzését is, se ezáltal nagy

Beleártottam magam a magyar hangtörténetbe is. Laziczius Gyula, Wolfgang Steinitz és Kniezsa István álláspontjával összhangban – de a magyar nyelvészek ellenében –, ősi összefüggések figyelembevételével, a mellett törtem lándzsát, hogy a magyar nyelvnek már egy nagyon régi, a legrégebb állapotában is megvolt az *a* és az *á* magánhangzók közötti különbség. Ezt, ha azok, akiket ez illet, következményeivel együtt megszívnék, akkor nem kellene nyelvünk régi, szép emlékét, a *Halotti Beszédet* szláv hangzást keltő módon olvasni – és ami még rosszabb – előadni. A betű mögött inkább a való nyelvet kellene keresni, mely elv fontosságára éppen az oroszul, németül, „latinul” lejegyzett sok ezer vogul szó megfejtése révén (is) jutottam.

A tudományterület, ahová mindig jó kedvvel térek vissza, a tudománytörténet, a nyelvről szóló tudományok története. Akik e körben a legközelebb állnak hozzám: J. E. Fischer, akiről már szóltam. A már szintén említett Leibnizcel való foglalatosságom legfőbb eredménye pedig annak a felfedezése volt, hogy a XVII. és a XVIII. századi korai felvilágosodás ragyogó tudósai milyen sokat foglalkoztak a nyelvvel, köztük a mi rokon nyelveinkkel. És milyen sokat tudtak róluk, meg rólunk is.

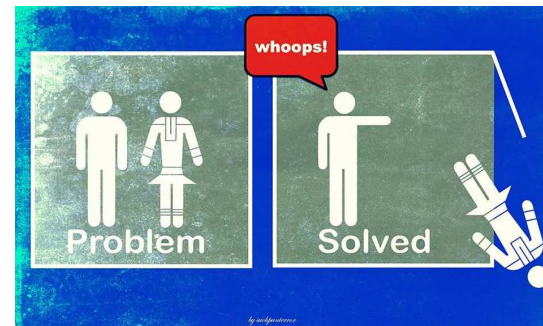
Gyarmathi Sámuel, hazánkfia, Göttingában írta híres *Affinitását*, amivel minden bizonnyal minden idők legnevesebb magyar nyelvészévé vált. (Még akkor is, ha e megállapítás miatt némelyeknek berzenkedni talánna kedve.) Elképzelhető, hogy milyen nagy élmény volt Gyarmathi forrásainak a göttingai egyetemi könyvtárban való újrafeltalálása!

Finnugor elméleti-módszertani, tudománytörténeti felfogásomnak akár manifesztálódása lehetne, meglehet, a 2000. évi, Tartuban tartott IX. nemzetközi finnugor kongresszus ünnepi megnyitóján elmondott *Quo vadis, Fennougristica?* [című] előadásom. Hadd idézzem itt az előadás utolsó mondatát: „Möge die Fennougristik weiterhin florieren...”, melyet mai hitem szerint magyarul talán így adnék vissza: „Adja az Isten, hogy a finnugrisztika továbbra is megmaradjon...”

A nyelvészet minden szépsége mellett titkos szerelmem mégis az őstörténet, a magyarság eredete. Az Expo 2000 hannoveri világkiállítás magyar nemzeti napja alkalmából is *Sztyeppék időtlen útján – a magyarok belépése a történelembe* címmel erről tartottam előadást. A témából könyvet is szeretnék írni, a címe már megvan: *Tiszán innen, Donon túl...* Ha elkészül, fél évszázad munkája lesz benne.

A göttingai egyetemen a finn, a magyar, a finnugor szakos hallgatóknak a nyelv és a nyelvészet mellett irodalmat is kell hallgatniuk (és tanulniuk is). Ezt már az itteni erőteljes filológiai beállítottság is, mely szinte egészen az egyetem 1737-ben történt megalapításáig megy vissza, megköveteli. Végző indításképp ez a követelmény vitt el engem Petőfihez, majd Petőfi német nyelvű fordításaihoz. Az egyetem európai hírű „Az irodalmi fordítás” kiemelt tudománycsoportja és az intézet keretében ún. „Petőfi-Arbeitsgruppe”-t alakítottunk, ahol is sziszifuszi munkával összegyűjtöttük, lefotóztuk és archiváltuk Petőfinek (elvéleg) összes németre fordított lírai versét. Ki hitte volna, hogy Petőfi-verset mintegy 23 000-szer fordítottak németre! (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy e munkálat volumene mintegy 80–100 millió HUF volt.) A továbbiakban azt vizsgáltuk meg, hogy milyen képet alkottak a németek Petőfiről. Így született meg *Der deutsche Petőfi. 61 Gedichte* [című] antológiánk, melybe azt a 61 verset vettük fel, amelyet a legtöbbször fordítottak le németre.

korábbinál negatívabb hatással volt a nomadizáló számikra, mivel a csordákat télen a szárazföld belsejében tartották, míg nyáron a fjordok vidékére terelték őket, így azonban megszűnt a szabad mozgásuk a térségben. Bár templomok már a XVI. században is épültek Lappföldön, a hittérítés legeredményesebb időszaka a XIX. század második fele volt. Az 1840-től kibontakozó, Lars Levi Laestadius (1800–1861) által vezetett puritán lutheránus mozgalom komoly eredményeket ért el. A samanizálást, és a kívülállók által ördöginek tekintett jójkálást a vallási és világi vezetők egyaránt büntették. A női viselet egyes darabjai is tiltólistára kerültek, elsősorban a *lådjogahpir*, egy sarló formájú, belső merevítéses fejfedő (Solbakk – Solbakk 2005: 111). Ez utóbbit az eldobzott sámándobokkal együtt máglyákba rakva, nyilvánosan égették el a lelkészek.¹² A politikai és vallási korlátozások, a megfélemlítés és a gazdasági ellehetetlenülés ellen próbáltak lázadni, az egymástól elszigetelt, kis létszámú felkeléseket azonban leverték, a vezetőket kivégezték vagy bebörtönözték, amely még inkább félelmet keltett, és egyre zárkózottabbá tette a számikat. A XX. század eseményei, egészen a század utolsó harmadáig nem hoztak enyhülést, sőt a körülmények sok tekintetben tovább romlottak. A számik területe egyre szűkült, a norvég és svéd kormányzati politika soha nem látott drasztikus eszközök bevetésével próbálta asszimilálni a számikat. Nemcsak társadalmi presztízvesztéstől, diszkriminációtól kellett tartaniuk a számi identitásukhoz ragaszkodó embereknek. Anyanyelvüket nyilvánosan nem használhatták, és minden, ami a számi léthez kötődött, stigmatizálttá vált. Alsóbbrendűségüket Svédországban tudományosan is próbálták igazolni a rasszbiológiai vizsgálatok céljából felállított intézetekben, a leghíresebb (leghírhedtebb) Uppsalában működött (Bjørklund 2000) az 1970-es évekig. Mindez olyan konkrét intézkedésekkel is párosult, mint a sterilizálás.

1. kép¹³

¹² Ezt a témát dolgozza fel a 2015-ös számi filmfesztiválon bemutatott *Iðsilba* (Burning Sun) című kisfilm Ken Are Bongo rendezésében (<http://www.isfi.no/eng/resources/pdf/7SamiStories.pdf>).

¹³ Forrás: <http://www.6d.fi/index.php/wemet/938-art-is-my-activism> (Utolsó letöltés: 2016.11.22.). A Suohpanterror [‘lasszó/pányva + terror’] nevet viselő, képzőművészekből álló kör egyik plakátja, amely a számik ellen irányult politikai intézkedéseknek állít mementót. Saját megfogalmazásuk szerint a művészet eszközeivel tiltakoznak a számik jogait, érdekeit sértő politikai, gazdasági döntések ellen. (<https://www.facebook.com/suohpanterror/>)

A röviden ismertett körülményeknek köszönhetően a XX. század közepére a számi lét alapvető megnyilvánulásai (nyelv, viselet, sátor) mint az alacsonyabb rendűség színvonalai sokfelé eltűntek (legalábbis a nyilvános szférában). A vegyes lakosságú területeken, főként, ahol a számi kisebbségben voltak az anyanyelv, a jókálás vagy a számi viselet kizárólag az otthonok falai között, a kívülállók szemé elől gondosan elrejtve őrzött dolgokká váltak. Mindez a számi identitás mély válságához, illetve a kívülről demonstrált és belülről megélt identitások tudatos változtatásához vezetett. Az asszimiláció elősegítése céljából kialakított iskolarendszer hatására a számi körében általánossá vált az írni-olvasni tudás, amely előfeltétele volt az érdekérvényesítési képességnek. Az asszimiláció eszközrendszere tehát: a számi nyelvhasználat tiltása, a társadalmi szerkezetbe norvégként, svédként vagy finnként való kötelező betagozódás egy olyan jártasságot adott a számiknak, amely később lehetővé tette, hogy hatékonyan képviseljék saját politikai céljaikat. Megtanulták a nacionalizmus és a túlélés kortárs eszköztárát, és a hatalmi diskurzusok megismerése lett a túlélés egyik záloga. A svéd és finn elnyomás ettől annyiban különbözött, hogy a számi beolvasztása („svédesítése” vagy „finnesítése”) helyett itt a kirekesztésüket célozta a politika. „*Lapp skall vara lapp*” (‘a lapp maradjon is lapp’) jelmondat a pejoratív jelentésárnyalatú külső elnevezéssel együtt azt sugallta, hogy a számi alkalmatlanok arra, hogy a társadalom egyenrangú tagjaivá váljanak (Grundsten 2010: 21). A számi minden nehézség ellenére, és részben a nemzetközi őslakos-politika új trendjeinek köszönhetően jelentős eredményeket értek el. A XX. század második felében a skandináv államokban sorra alakultak a számi parlamentek: 1973. november 9-én Finnországban, 1989. október 9-én Norvégiában és 1993. január 1-én Svédországban. 1956-ban megalapították a Számi Tanácsot (*Sámiráddi*), egy norvégiai központtal működő pánszámi szervezetet, amely támogatja és képviseli a világ bármely területén élő számiakat. A megfelelő politikai-társadalmi diskurzusban megszerzett jártasság önmagában nem lett volna elegendő. A kulturális újjászületéshez, az etnikai identitás revitalizációjához olyan fontos szimbólumokra volt szükség amelyek a hagyományos számi társadalomban betöltött központi szerepük, multivokális jellegük miatt a túlélési stratégia fókuszába kerülhettek.

A „pán-” diskurzusok

A ma minden tekintetben központi szereppel bíró, észak-norvégiai régió, Finnmark ad helyet minden fontos számi politikai és kulturális intézménynek. Érdekes módon a korai össz-számi politikai törekvések mégis a délebbi régiókból indultak ki. A XX. század első éveiben, 1904 és 1911 között a déli-számi területeken létrehozott intézmények, szervezetek voltak a későbbi, nagyobb tömegeket megszólító mozgalmak előfutárai. Törekvések elsősorban szociális és kulturális jellegűek voltak. A korszak kiemelkedő személyisége, a svédországi számi Elsa Laula (1877–1931) már a század elején megkezdett, intenzív politikai szerepvállalása alapozta meg az 1917-ben összehívott első nemzetközi számi találkozót, amelyre Trondheimben került sor, február 6-án. Ezt követően még három másik, úttörő jelentőségű találkozó jött létre 1937-ig. A XX. század első harmadában kialakított számi irányelvek később az őslakos népek jogaiért folytatott nemzetközi szintű politikai vitákban is központi jelentőségűvé

eddig „legnagyobb és legjobb kongresszusát”, amint ezt nemrégiben, már a kilencedik után, nagyszámú szakmai nyilvánosság előtt egy kitűnő kollégám (is) kinyilvánította.

Az 1975-ben megrendezett kongresszus utáni évben ritka kitüntetés ért: a nagy hírű Georg-August Egyetem (Göttinga) meghívott az ottani Finnugor Szeminárium (intézet) nyilvános, rendes egyetemi tanárának (Ordinarius) és igazgatójának. Itt éppen most szolgálom le a 25.évet, azaz a negyedszázadot. Kétlaki lettem, budapesti és göttingai, de azért balatonyfenyvesi házunkban és annak a kertjében érzem magam otthon. Született hajlamom is arra vitt, de még inkább a göttingai oktatói követelmények, hogy az óvogultól kezdve Petőfiig igen sok mindennel foglalkozzam. Így kerültem többek között össze Leibnizcel, kettőnk között csakhamar több külsődleges hasonlóságra is találtam, illetve találni véltem. Egyebek mellett Leibniz (is) nagyon sok kérdéssel és tudományterülettel foglalkozott, és ha valami tudományos újdonságra talált, akkor erről nem könyvet írt, hanem levelet. Én pedig még azt sem, hanem előadást tartottam arról, ami éppen újólág eszembe jutott és foglalkoztatott. Valószínűleg háromjegyű számra rúg előadásaimnak a quantuma, területileg egy Észak-Amerika, Északnyugat-Szibéria és Itália képezte háromszögben elszórva.

Életművemben „legmaradandóbbat” minden bizonnyal emlékművekkel alkottam. Tudománytörténeti bűvárlataim során találtam rá és helyeztem joggal megérdemelt tudósi magaslatra a német nyelvtudomány kiválóságát, a XVIII. században Oroszországban élt J. E. Fischert, hatalmas bronz emléktáblát állíttatva neki frankföldi szülővárosában [Esslingenben], ahol annak előtte még a nevét sem hallották. Ugyancsak emléktáblát állíttattam egykori göttingai lakóháza falán halhatatlan erdélyi magyar nyelvészünknek, Gyarmathi Sámuelnek, az összehasonlító nyelvtudomány tulajdonképpeni megalapítójának a tiszteletére. De e körben mint a legkedvesebbet mégis azt tartom számon, hogy kezdeményezésemre megújították Gyarmathinak a már meglehetősen leromlott síremlékét a kolozsvári házsongárdi temetőben.

Hogy az eddig elmondottakon kívül mégis mivel foglalkoztam 1955-ben kezdetét vevő tudományos pályámon?

Érdeklődési köröm két legkedveltebb nyelve az osztják és a vogul. Osztjából írtam akadémiai nagydoktori értekezésemet (1975), a vahi osztják nyelv mondattani szerkezetéről. Munkámban egyúttal egy új módszert is kidolgoztam, mely különösen alkalmas ragozó nyelvek mondattanának a leírására. Ami pedig a vogult illeti: XVIII. századi szibériai szójegyzékek alapján, göttingai tanítványaim közreműködésével befejezés előtt áll óvogul szótáram.

Amennyiben én ezt a jövőbe tekintve meg tudom állapítani, úgy vélem, hogy nyelvészetben a legjelentősebb opusom J. E. Fischer *Vocabularium Sibiricum* néven számon tartott kéziratos kéziratos összehasonlító szóhasonlító műve szóegyeztető anyagának a feldolgozása és kiadása lesz. Az 1747-es évvel datálható kézirat nemcsak a kornak, hanem az egész egyetemes nyelvtudománynak is számottevő alkotása. A kiadványról ismertetés jelent meg már Új-Zélandban is. Hazai etimológusaink inkább hallgatnak róla. Talán restellik, hogy a szavak eredetéről előttük már oly sok mindent tudtak.

„Adja az Isten, hogy a finnugrisztika továbbra is megmaradjon...”

Gulya János halálára

2017. február 11-én Göttingenben, a régi Göttingában 84 éves korában elhunyt honfitársunk és nyelvész kollégánk, Gulya János. Az 1950-es évek első felében Zsirai Miklós volt oktatója a budapesti egyetemen. 1955-től az obi-ugor nyelveket vizsgálta Moszkvában. 1958-ban védte meg vogul tárgyú egyetemi értekezését. 1958-tól két évtizeden át az MTA Nyelvtudományi Intézet finnugor osztályának munkatársa volt. 1975-ben osztják témakörű értekezésével megszerezte az akadémiai doktori fokozatot. 1977-től nyugdíjazásáig Németországban – Futaky Istvánnal felváltva – a göttingeni, a legrégebb finnugrisztikai műhely professzora volt. Különösen itthoni szerkesztői, fordítói és tudományszervezői tevékenysége igen jelentős. Egy-két műve – az alábbi önvallomásában említettektől eltekintve – az uralisztika legjobbjai közé tartozik, például az *Eastern Ostyak Chrestomathy*. Bloomington—The Hague 1966; (szerk.) *A vízimadarak népe. Tanulmányok a finnugor rokon népek élete és műveltsége köréből*. Budapest 1975. Említhetjük még két meseválogatását és fordítását is: *Asszony-unokája*. *Vogul népmesék*. Budapest 1959; *Tórem-isten népe. Osztják népmesék*. Budapest 1960.

Működéséről saját magát idézzük (vö. a budapesti Napút [évkönyv] 4[2003]/10: 10—12), amit 70 éves korában vallott pályafutásáról. Közben újra meg újra idézzük, az áttekintésből bizonyos állításait nem tudjuk elfogadni. Mint érezhető beszámolójából is, idővel a hazai finnugristákkal való kapcsolata megszakadt. Az 1970-es évek elején együtt terveztünk különféle etimológiai munkákat, és még a XXI. század elején is – kérésére – a Nagyszótár kéziratos anyagából megnéztem neki a *finnugor* és az *uráli* szóra vonatkozó címszóanyagot. A Pázmány Finnugor filológiai speciális kollégiumán kedvvel tartott előadásokat, így 1995. október 2-án két témája: *A finnugor tudománytörténet nevezetes korszakai* (1) és *Hol született a magyar nyelv (A magyar nyelv helye a nyelvek körében)* (2). 2006. február 22-én – már nem e kollégium keretében – tartott előadásának a címe: „*Nem rózsabokorban jöttünk a világra...*” (A magyarság eredetéről). A piliscsabai és az oului finnugor kongresszuson betegsége miatt már nem tudott részt venni. Isten nyugosztalja!

„Tulajdonképpen nincs jogom, hogy írjak az 1933-ban születettek „hetvensoros” évkönyvébe. Ugyanis 41 éves koromban egy súlyos operáció közben elhagytam e korosztályt s csak a szakavatott orvosi beavatkozás szerzett vissza e jeles csapat állományába. Ez 1974-ben történt, amikor is a IV. nemzetközi finnugor kongresszus főtítkáráként éppen azon tevékenykedtem, hogy megszervezzem diszciplínánk minden

váltak (Hilder 2015: 23–15). Szintén a déli területekről indult ki a kisebbségi összefogás második hulláma, amikor a második világháború során a északi területek evakuálása miatt a különböző számi csoportokat a nyugat-finnországi Ostrobothnia tartományba költöztették. Így az egyébként egymásról alig tudó, messzire szétszóródott számi csoportok egyszerre kis területre összezárva találták magukat, ami kedvező feltételeket teremtett az összefogáshoz (Lehtola 2010: 54–55, 58). Az éppen kibontakozó számi mozgalmakat a második világháború, és az azt is túlélő szociáldarwinizmus térhódítása sem tudta már megfékezni. 1947-ben a számi réntartók megalapították saját érdekvédelmi szervezetüket, majd kilenc évvel később megalakult az Északi Számi Tanács a különböző országokban és régiókban élő számik egyesítésének céljával. Ekkor fogalmazódott meg visszavonhatatlanul az egységes számi nemzet gondolata, amely, bár saját országhatárokkal nem rendelkezik, az évszázadok óta lakott területeire, kultúrájára jogot formálhat. A számik e téma nemzetközi felmerülésétől kezdve fontos résztvevői lettek a nemzetközi tárgyalásoknak az őslakos ügyekben. Közben egyre nagyobb enyhülést lehetett tapasztalni a számik ellen irányuló asszimilációs törekvésekben. Az igazán fontos fordulat 1979-ben következett be az északi Alta-folyó szabályozása, és vízierőmű építése elleni tüntetés következtében. A tiltakozás abból a szempontból sikertelen volt, hogy az erőmű építését nem tudták megakadályozni, azonban volt pozitív hozadéka is: a figyelem minden korábbinál erősebben irányult a számik jogaira, az északi területek problémáira, ezzel együtt a környezetvédelemre. Részben a Norvégiában elnyert pozícióiknak köszönhetően a számik fontos szerepet játszottak és játszanak a legjelentősebb nemzetközi fórumokon (WCIP, IWGIA) a kisebbségi és őslakos ügyek megoldását, az érintett népek kompenzációját, rehabilitációját célzó intézkedések területén.¹⁴ Az őslakosok területi jogaira is kiterjedő ILO 169-es konvenció ratifikálását eddig Norvégiában sikerült csak megvalósítani, a többi országban nem.

A számik relatív önrendelkezése ellenére a külső elvárásoktól (ezzel együtt bizonyos sztereotípiáktól), és a globális diskurzusoktól való elszakadás természetesen nem valósult meg. Az őslakos fogalom továbbra is erőteljesen kötődik a premodern, a természettel összhangban élő, „pogány” ember képéhez (Pentikäinen 1996; Gaski 2003; Sveen – Rydving 2003; Graff 2007). A föld őslakos népeivel való közös nevezőt maguk a számik is fontosnak tartják. Nemzetközi politikai és kulturális kapcsolataikban hangsúlyos a történelem során hozzájuk hasonlóan elnyomott népekkel való közösség vállalása. Ahogy az a számi revitalizáció elindítójának, Nils-Alsak Valkeapäänek (és még számos északi írónak és politikusnak) a nyilatkozataiban többször is megfogalmazódott: a számik hangja önmagában alig hallható, de más őslakos népekkel összefogva egy nagy és erős közösséget alkotnak, akikre már odafigyel a világ.¹⁵ Ez az elképzelés nyer gyakran képi kifejezést a kulturális rendezvények

¹⁴ A 2002-ben az ENSZ égisze alatt megalakult Óslakos Ügyek Állandó Fórumának első elnöke Ole Henrik Magga, a norvégiai Számi Parlament elnöke volt (Stepien 2009: 87).

¹⁵ A róla készült portréfilm, a *Váimmustan lea bieggá* ('A szívemben van az otthonom') a youtube-on is elérhető. Ebben a kisfilmben többször is megfogalmazódik a pánóslakos összefogás fontossága: <https://www.youtube.com/watch?v=ax8eWwmeVE>

dekorációjában, és Arvid Sveen, Hans Ragnar Mahtisen és sok más számi képzőművész alkotásaiban. Ebben a gondolkodásmódban gyakran a kereszténység is imperiaalista hódító hatalomként jelenik meg, részben ennek köszönhető, hogy a kereszténység előtti világkép, a samanizmushoz kötött jelképek meghatározóak a számi diskurzusokban.¹⁶ A természeti nép képzete „elvárásszerűen” összekapcsolódik egyfajta „természeti világgéppel”, amely nemcsak a történeti diskurzusokból merít, hanem a kortárs, a modernizáció vívmányait, a környezetszennyezést elítélő globális kommunikációban és az újpogány tudás-regiszterekben újabb megerősítést kap (Hilder 2015: 109–148). A pánszámi identitáskonstrukció tehát (szintén) erősen összefonódik a természeti, samanisztikus és mitikus jelképrendszerrel, ami egyfajta közös nevezőként más őslakos népeknél is megfigyelhető, például a szintén nagyon heterogén összetételű észak-amerikai indián törzsek pánindián szellemiségének kialakításában (Sz. Kristóf 2007: 153–172).

Arvid Sveen képe¹⁷ az őslakos szolidaritásról és a számi nemzeti törekvésekről.

¹⁶ A samanisztikus jelképek kiemelt, „kirakat-jellegű” interpretációjának egyik oka „megmutatkozás kényszere” (Bíró 1996: 247), azaz olyan dolgoknak a felmutatása, amelyeket korábban a gyarmatosítók tűzzel-vassal irtottak. A számisághoz kapcsolódó szimbólumok a legyőzhetetlen, túlélésre képes nép képét is magukban hordozzák, ennek egyértelmű megfogalmazását tartalmazza a svédországi számi énekesnő, Sofia Jannok egyik videoklipje, amelynek záró képein egy graffiti látható számi nyelvű felirattal: „LEAT DÁS AIN” (‘még itt vagyunk’). A videoklip forrása: <https://www.youtube.com/watch?v=hr13WV7UkgA>

¹⁷ A kép forrása: <http://kreativforum.no/artikler/kudos/2014/02/asdfg>

valamint az 558. vers 170. sorának hasonló fordításaira kell ügyelnie (32. *mun sárggun dáid govaid áigái/ geadgái gárrái...*, 558. *...sárgon geadgái gárrái áibmui iežasii...*, 562. *nu mun sárggun dáid govaid/ geadgái gárrái/ áigái...* m.f. 32. *rajzolom e képeket időbe/ kőbe dobra...*, 558. *...kőbe dobra levegőbe magamba rajzolok*, 562. *így rajzolom e képeket/ kőbe, dobra/ időbe...*). A rajzolás eseményéhez kapcsolódik e versben és e kötetben a *kép* motívumának a megjelenése, ennek szócsaládjához tartozó szavak gyakori feltűnése.

Modern szöveginterpretációs elméletek hangsúlyozzák az olvasó konnotációs szabadságát, előzetes információkhoz való kötetlenségét. Ezzel viszont rugalmasan kell bánnunk például olyan költészetek fordításainál, melyek mélyen magukban hordják az őket létrehozó kultúrát. Ha egy kicsit is járatos az olvasó a természeti népek irodalmában, netán a számi kultúrában, Valkeapää költészetét máris több izgalommal olvashatja. Erre viszont a magyar olvasónak jó lehetőségei vannak, hisz mind a magas, mind a populáris kultúra képviselői terjesztettek valamilyen módon ilyen ismereteket. Például a *Vágtázó Halottképek* underground együttes számos sámánének szöveget épített be előadásaiba az elmúlt évtizedekben; Képes Géza, Bede Anna pedig több kötetnyi fordítást készített a finnugor, török, mongol népek népköltészetéből.

Bibliográfia

DOMOKOS Johanna

2000 *A számi költészet fordíthatóságáról*. Budapest.

HIRVONEN

1999a *Saamenmaan ääniä. Saamelaisen naisen tie kirjailijaksi* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 725). Helsinki.

1999b *Sámeeatnema jienat. Sápmelaš nissona bálggis girječállin*. Guovdageaidnu.

KLAUDY Kinga

1994 *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest.

LEHTOLA, Veli-Pekka

1991 *Words and Silence. Books from Finland*, 1, 31-6.

MANKER, Ernst

1938 *Die lappische Zaubertrommel. Eine Ethnologische Monographie. I. Die Trommel als Denkmal Materieller Kultur* (Acta Lapponica 1). Stockholm.

1950 *Die lappische Zaubertrommel. Eine Ethnologische Monographie. II. Die Trommel als Urkunde Geistige Lebens* (Acta Lapponica 6). Stockholm.

PENTIKÄINEN, Juha

1995 *Saamelaiset. Pohjoisen kansan mytologia*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 596), Helsinki:

VALKEAPÄÄ, Nils-Aslak

1988 *Beaivi, áhčážan*. Guovdageaidnu.

1990 *Solen, min far*, ford. H. Gaski & J. & K. Utsi, Guovdageaidnu.

1992 *Aurinko, isäni*, ford. P. Sammallahti, Guovdageaidnu.

1997 *Nap, Édesapám*, ford. Domokos Johanna, Budapest, 2. kiadás 2001 Marosvásárhely.

Domokos Johanna

rendelkezik arra vonatkozóan, hogy melyik személyre, számra (egyes-, duális!- és többesszám) utal. Döntés előtt így a 2. és ehhez hasonló 13. és 74. soroknál állunk, a 27., 30., 33. (*iežan* sg. Acc/G., első személy), 169. (*iežasii* sg. Acc/G., harmadik személy) soroknál az átváltási művelet automatikusabb. A visszaható névmást az első esetben fordíthatjuk *saját magam*, vagy *magam* alakokkal, azaz lexikai döntést kell hozni.

Összegzés

A fordítás elemzése során tett megjegyzések az esetjellegűtől, a nyelvi és műfaji sajátosságokon át az általános problémákig terjednek. E pár sor is jól szemlélteti a számi költészet fontos jellemzőit: a szóbeliség benyomását keltő elemek (nyomatékosító partikulák, felkiáltó szavak), a jojkával való műfaji rezonancia (témakezelés, rögtönzöttség, természet-központúság, és legfőképp performativitás) valamint a sortördelés által a többértelmű szerkezetek kedvelése. Ezeknek a jellegzetességeknek átültetésekor a fordítónak segítségül kell hívnia saját népköltészetének és költészetének ismert vonásait, ugyanakkor meg kell hagynia azt a különbséget is, ami a kiinduló és a célnyelvi költészet között van.

Összefoglalva az első három sorban végrehajtott műveleteket, a következőket mondhatjuk. Az igei alak fordításakor grammatikai generalizálás és összevonás történik (*livččen sárgume – rajzolnák*), a visszaható névmás esetében grammatikai konkretizálás (*ieš – maga*). A magyar fordításunk így lesz a következő: *mintha/ magam/ rajzolnák*. Ennek a formának a választását stilisztikai okok motiválják, azaz a számi kezdő sorok dallamának, gördülékenységének, határozottságának visszaadására is hangsúlyt fektettünk. Egy vers fordításánál erőteljesen kell figyelni a szöveg poétikai funkciójának visszaadására, melyet mi egyenragúnak tekintünk a szemantikai pontossággal.

Az első sorok norvég és finn fordításai a következőképpen élnek a nyelvtani rendszerek biztosította lehetőségekkel:

norvégül:	<i>som om jeg selv risser</i>	(mintha én magam rajzolok)
finnül:	<i>kuin olisin itse piirtämässä</i>	(mintha lennék maga rajzolásban)

Az indító sorok fontos szerepet játszanak a vers és egyben a kötet koherenciájának létrehozásában. A versen belül a rajzolás szövegbeli visszatérésével a 15., 30., 169. sorokban találkozunk, melyek a cselekvést (15.), a cselekvést végző személyt (30.) és a cselekvés körülményeit (170.) emelik ki. A rajzolás motívuma a kötetben, mint a versben is, annak elején és végén található. Intertextuális háló húzódik a 32., 34., 558. és 562. versek között. A fordítónak különösen a 32. és az 562. vers kezdősorainak,

A bemutatott folyamatok és események, a délebbi területek erőteljesebb asszimilációja, a keleti (Kola-félszigeti) számi korlátozott kisebbségi jogai végül a norvégiai északi számi politikai-kulturális megerősödéséhez vezettek, amellyel óhatatlanul létrejött a számi társadalom központ-periféria jellegű új mintázata.¹⁸ Az északi számi régiók önállósodását segítette az őslakos kisebbségnek a sűrűbben lakott, stratégiaileg fontos skandináv területektől való hatalmas földrajzi távolsága is. A „messzi észak” egzotikus elképzelése idővel a turizmus fellendülését is magával hozta. Lappföldre menni egyszerre jelentett egy képzeletbeli utazást a múltba, és egy nehézségekkel, kihívásokkal teli, mégis idilli, érintetlen természet megtapasztalását, amelynek díszletei voltak a rének, és az azokat terelgető, színes viseletet hordó emberek.¹⁹ Mindezek hozadékaként a nemzetállamok szemszögéből perifériának számító észak a számi revitalizációnak kitüntetett központja lett. Így a legfontosabb szimbólumok is ebből a központi régióból indultak útjukra. Az első zászlót, amelyet az 1970-es évek elejétől 1986-ig használtak, tulajdonképpen a hagyományosan réntartó, északi számi dialektust beszélő csoportok népviseleti színei és mintázata ihlették: a legszélesebb kék sáv a ruha alapszínét, míg a keskeny sárga, és a valamivel szélesebb piros sáv a ruha mell- és vállrészének, valamint szegélyeinek díszítését adja vissza (Bjørklund 2000: 279). A délebbi, elsősorban svéd területekre jellemző viseletekben megjelenő jellegzetes zöld díszítő szín csak az 1986-ban elfogadott zászlón jelent meg negyedik sávként. A pánszámi célkitűzés a központi jelképeken túl az emblematiszervezetek, társulások, például a három ország számijaiból összeálló számi focicsapat, vagy a számi kórus összetételében is megnyilvánul. A kórus tagsága mind a négy országra kiterjed, és működése sem köthető egyetlen területi bázishoz, hanem több nyelvjárási központ között „vándorol”, és honlapjukon magukat musihkka nomádat-nak, a zene vándorainak is nevezik.²⁰

A számi zászló kontextusai

A számi nemzetet ma szimbolizáló zászlót először 1979-ben használták az észak-norvégiai Alta folyóra tervezett vízi erőmű megépítése elleni tiltakozások során. Hivatalossá 1986-ban vált, az első össz-számi tanácskozás (1917. február 6.) jubileumán, a 13. Számi Konferencián, Åre-ban (Näkkäläjárvi 2003: 21). A különböző függőleges sávokból, és az azokat összekötő körből álló zászló sokféle jelentést hordoz. A négy sáv jelképezi a négy ország területén élő számi csoportokat, az átölelő kör pedig a szétszakítotttságot ellensúlyozó köteléket. A négy szín a hagyományos viselet színvilágát (és egyben a sarki fényekét) jeleníti meg. A zászló köre sokszoros szimbó-

¹⁸ A skandináv országokban a számi jogok képviselője Norvégiában a legteljesebb. Svédországban elsősorban a számi foglalkozások védelme és támogatása kiemelt. Ebben a két országban a réntartás kizárólagos joga a számiaké. Finnországban és Oroszországban (annak ellenére, hogy az első számi parlament Finnországban alakult meg) a számi lehetőségei jóval korlátozottabbak.

¹⁹ A korábban szintén hangsúlyos halászat sokkal kevésbé volt alkalmas arra, hogy alapja legyen egy oppozíciónak, ezért identitás-reprezentációs szerepe visszaszorult.

²⁰ A honlap címe: <http://www.samijienat.com/musihkka-nomaacutedat.html>

lum: az egységen túl jelképe a Napnak és a Holdnak, a hagyományos lakósátor füstnyílásának, a sámándobnak és a hagyományos, ciklikusságra épülő vándorló életmódnak (Näkkäljäljárvi 2003: 21).²¹ Ezzel összefüggésben a kék és a vörös félkör nemcsak az égitestekre utal, hanem a téli és nyári szállásokat használó számik „kétlakóságára” is. A zászlóval kapcsolatos ideológiában tehát erősen összekapcsolódik a vizuális és a verbális szimbolika. Erre utal az is, hogy az Astrid Båhl számi művész által tervezett zászlót és a nemzeti himnusz szövegét egyszerre fogadták el és tették hivatalossá. A zászló jelképeit valóban sűrű irodalmi és népköltészeti szöveggyűjtemény körbe. A számik és az északi fény teremtéséről szóló prózai folklórszövegekben, továbbá az epikus jojkákban újra és újra megjelenő szűzsé szerint a számik a Nap fiai, akik a Nap járásának megfeleltethető, ciklikus vándorlás szerint élnek az életüket (Gaski 2003). Az Isak Saba által írt *Sámi soga lávlla*, azaz „számi nemzeti himnusz” szövege, részben ebből a hagyományból merít, amikor a számikat „*Nap-fiaknak fényes sarja*”-ként írja le.²² A zászló szimbólumai tehát a számi szöveghagyománnyal és tárgyi kultúrával is szoros kapcsolatban vannak: elsősorban a viselet színvilágával és a sámándob forma- és motívumkészletével. A zászló színei a téli viselet (szőrével kifelé fordított bunda) színes (kék, sárga, piros, zöld) szalagdíszjeiben is megfigyelhetők, elsősorban a nyári viseletet jelenítik meg. Utóbbi – a férfiak és nők esetében egyaránt – elsősorban kék posztóból készül, a ruha peremét és a nyakkivágást színes – piros, sárga és zöld – csíkokkal, valamint geometrikus mintákkal díszítik.

A kör motívummal kapcsolatban már említettem tárgyi relevanciákat, fontos még kiemelni, hogy – a már régóta csupán muzeális tárgyként ismert – sámándobokon a Nap mindig központi szimbólumként jelenik meg. Összevetve az északi országok és kisebbségek zászlóit, a színekben mutatnak csak eltérést, a keresztet tartalmazó sablonban nem. Első ránézésre a számi zászló szakít ezzel a skandináv hagyománnyal. Azonban, ha a zászló arányait, elsősorban a két keskeny sáv elhelyezését is figyelembe vesszük, látható, hogy a skandináv zászlókkal mégis van átfedés. A körrel áthúzott sáv(ok) a kereszt-motívummal való oppozícióként is értelmezhetők.

Ezt tükrözik azok a számi vélemények is, amelyek a központi szimbolikus nyelvezettel nem értenek egyet. A *Ságot* számi folyóiratban meglehetősen provokatív címmel jelent meg egy riport: „*The Sami Flag is Ugly and Full of Occult Symbols*”.²³ A nyilatkozó számi lelkész elítéli a zászlón megjelenő Napot, Holdat és a sámándobot egy-

²¹ A fent bemutatott szimbolika sűrített megfogalmazását adja a következő Valkeapää versrészlet: „*naggyürü / vándorítón / füstnyílásban a hold / sarki fények / ég csillagai*”. Az idézet az eposzként is számon tartott *Beaivvi Áhčážan* ('Nap édesapám') című versciklusból származik (Domokos 2001: 25).

²² Például az Anders Fjellner által gyűjtött és kiegészített epikus jojkaszövegekből. Fjellner munkáját az akkoriban már javában folyó finn folklórgyűjtések és -kiadványok is inspirálták, így született meg a korabeli folklórszöveg-kiadás gyakorlatát tükröző, a lejegyző kreativitásával megformált *Páiven párneh* ('A Nap fia') és a *Pišša Paššan párdne* ('Pišša és Pašša fia') című „számi eposztörredék”. A magyar szövegidezet Bede Anna fordításából való (lásd: Keresztes 1983).

²³ A újságcikk eredeti forrása: <http://www.sagat.no/hovednyheter/2013/02/16/29982/>. A riportot több norvég lap is közölte, pl.: <http://www.vl.no/roogkirke/pastor-h%C3%B8ster-storm-etter-kritikk-av-sameflagget-1.59464> és <http://thomews.com/2013/02/16/pastor-the-sami-flag-is-ugly-and-full-of-occult-symbols/>

Rajzolni/vésni

A vers második szava, *livččen*, a számi létige jelen idejű feltételes alakja ('lennék'), mely itt nem önmagában áll, mint a 102., 103. és 114. sorokban, hanem a progresszív jelen feltételes alakjának képzésében vesz részt. Azaz a *sárgume actio essivus* alakkal tartozik össze, mint a 12. sorbeli feltételes létige a két sorral rákövetkező *dahkame* alakkal. Erőltetett magyarsággal az előbbi 'lennék rajzolásban', az utóbbi 'lennék cselekvésben' formákkal adhatnánk vissza, azonban nyelvünk nem rendelkezik *folyamatos* feltételes igealakokkal. A számi alakhoz legközelebb a magyar jelen idejű feltételes ige áll, melyet a főige tövéhez ragasztott módjellel képezzük, és így be kell érniünk a *rajzolnék* és *tenném* megfelelőkkel. E két nyelvben viszont nem szükséges igék mellett a személyes névmások kitétele, mivel az igék személyragjai a névmásokat szemantikailag inkorporálják, kivételes eset a számiban a harmadik személy. A számi igékhez hasonlóan viselkedik a finn ige, ellentétben a norvég nyelv igéivel, melyek mellé mindig ki kell tenni az alanyként funkcionáló személyes névmást. Míg a finn nyelv rendelkezik a számihoz hasonló jelen, folyamatos feltételes igealakokkal, a norvég a magyarhoz hasonlóan ezt jelen feltételessel fejezi ki.

A versben még feltételes módú, jelen idejű igéket találunk a 23., 116., 130., 163. 165. sorokban. Ezek közül a 23., 163., 165. sorokban a ható modális igét találjuk feltételes módban, melyet magyarul a főige tövéhez járuló ható igeképzővel és módjellel fejezzük ki. E műveletet, azaz összevonást, grammatikai okokból kell létrehozunk:

23. <i>sáhtášin</i> leahkit	<i>lehetnék</i>
163. <i>sáhtášii</i> goardnjut	<i>felmászhatna</i>
165. <i>sáhtáše</i> leahkit	<i>lehetnének</i>

A másik két esetben (116., 130.) grammatikai cseréhez folyamodunk, azaz a számi feltételes igét ható igével és infinitívussal fordítjuk. Ezt részben a magyar szintaxis igényli, mely szerint a *kell valamit csinálni azért, hogy valami lehessen* (és nem: *lehetne*) szerkezet második igéje ható képzőt kap, a számi feltételes móddal szemben. Azaz:

116. (*ferite láhpot ahte livččii*)/ *jápmi ahte ealášii* (el kell vesznie hogy lehessen) *meghalnia* hogy *élhessen*

130. *vuolgit vuoi boadašii* *menni* hogy *érkezni*

Magam

A vers második sorában egy nominatívusi visszaható névmás található, mely így önmagában, *ieš*, sokkal szélesebb jelentéskörrel rendelkezik ('mag(a)-m/d/ø/unk/tok/uk'), mint a magyar megfelelője, ugyanis a személyi pontosítást az ige személyragjától (mint esetünkben), vagy ha attól eltér, akkor az őt közvetlenül megelőző személyes névmástól veszi át. Ha nem alanyi esetben áll, a számi nyelv pontos paradigmával

alkot, mely az érzelmi benyomásokra nagy hangsúlyt helyez. A kiválasztott versrészlet első szava, *dego*, ha mondaton belül értelmezzük, akkor összehasonlító tartalommal bír: (*olyan*,) *mint*, (*olyan*,) *akár*, ha mondatok között, akkor hitpotetikus kötőszóként fordíthatjuk: (*olyan*,) *mintha*, *mintha épp*, *talán*. Mivel olyan mondatot vezet be (verskezdőként!), amelyben az ige feltételes módban van, mondatkezdő kötőszónk nyomatékösítő szereppel is rendelkezik. Paradigmatikus tengelyen továbbgondolva a versben többször találkozunk a *de*, és a *go/go* morfémákkal a *dego*-hoz hasonló funkciókban, l. már a 2. és a 15. sorban (*de--* nyomatékösítő partikulaként), a 22., 31., 117., 118., 149., 168., (-*go* kérdő partikulaként), 30., 43., 97., 117. sorban (*go* határozószóként, 'amikor', 'amint', 'míg') és a 98. sorban (*go--* kötőszóként, 'ha'). A magyar nyelv nyomatékösítő elemei nem tartoznak a lírai nyelvezet kedvelt alakzataihoz, és e tekintetben a számihoz viszonyítva szegényesebb a szóképzésünk. A *de* névszót követő partikulának funkcionális társai a névmásként is létező *dat* (l. 17. sorban), az enklitikus *-nai* (l. 44., 52., 73., 95., 150. sorban), az igékhez kapcsolható *-han* morféma (l. 187. sorban), a bármely szófaj után állható *fal* (l. 29., 85., 95. sorban) és *fas* (l. 33.), a tagadó nyomatékösítő *-ge* (l. 6., 24, 42., 88.), valamint az *ammal* (l. 30. sorban) partikula. A magyar lírai nyelvben a számitól eltérően gyakran nem egy elem betoldásával, hanem épp elhagyásával (pl. névelők, tárgyaset, létige) érzük el a nyomatékösítést, a hangsúlyozás hatását, és a létrejövő szerkezet saját tömörségével válik szembeötlővé. Bizonyos esetben beépíthető az *is* (*-nai* megfelelőjeként, l. magyar fordítás, ezentúl m.f., 28., 44., 52., 73., 95., 152. sorában), a *hát* (a *de* fordításaként), az *épp* (a *fal*, *dal* esetében, l. m.f. 17. sorában), *megint* (a *fas*-t helyettesítve l. m.f. 33. sorában), kérdés esetében az *-e* kérdő partikula.

Valkeapää kötetében gyakran használt felkiáltószó, a *vuoi*, versünk 22., 31., 130. sorában fordul elő. Jelentése olykor a meglepődés vagy kételkedés, máskor a kívánság kifejezésére szolgál. Magyar megfelelőként javasolhatjuk a következőket: *vajon*, *aj*, *oh*, *ah*, *bár*, *ejh*, *hah*. Annak függvényében, hogy a fordító milyen érzelmi állapot sugalmazását tulajdonítja a szerzőnek (és a szövegnek), eltérő megoldásokat lehet ajánlani. Fordításaimban minden esetben szükítettem jelentéskörét, méghozzá a kontextus függvényében:

22. *vajon én-e*

31. *vagy csak én*

130. *indulni hogy érkezni*

A finn fordítás könnyedén visszaadja a számi szöveg nyomatékösítő partikuláit, felkiáltó szavait, ráadásul gyakran hasonló hangalakkal. Ennek nyilvánvalóan a két nyelv nagyfokú rokonsága az alapja. A *-go* kérdő partikulát a *-ko/-kö* által adja vissza Pekka Sammallahti, a *vuoi* felkiáltószót a *vai* segítségével, a *-ge* tagadó partikulát a *-kä* vagy *-kään* toldalékok beépítésével. A norvég fordításra viszont a teljes rugalmatlanság jellemző – szintén nyelvrendszeri okokból –, és ez nem egyszer a jelentés lényegi módosításához vezet. Például a 22. sor *vuoi mungo* kérdését (l. m.f. *vajon én-e*, finn fordítás, ezentúl f. f., *vai minäkö*) a norvég fordítás *eller jeg selv* kijelentő alakkal adja vissza, melynek jelentése 'vagy/talán én magam'.

szere jellemező kört, szívesebben látná a keresztet a zászlón, hiszen a számik már rég nem pogányok. A samanisztikus jelképek és a számiság mitikus/ezoterikus ködbe burkolódzó interpretációi valóban nem mindig népszerűek a keresztény számik, főleg a laestadianusok körében. Ők nagyon hiányolják a keresztény jelképeket a számi identitásépítés folyamatából, azonban a kereszténység számi történelemben betöltött nagyon ellentmondásos szerepe miatt e véleményük korántsem tükrözi a többség álláspontját. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a laestadianus és más, erősen keresztény kötődésű csoportok a számi szimbolikát teljesen száműznék a vallási élet színtereiről. A számi viselet vasárnapi, ünneplő ruhaként jelen van a templomokban, és a számi templomok képei, oltárai is a számi (szín)világot tükrözik, népviseletet hordó keresztényeket ábrázolnak, köztük a „lapp Máriával”²⁴.

A rehabilitáció és mellékhatásai

A régi-új jelképek a számik egységbe kovácslásán túl többnyire kifelé is pozitívan hatnak. Az új diskurzusokban nem alacsony színvonalú, nevetséges dolgok többé a számi énekek vagy viseletformák, és a természet értékeit megóvó életmód sem az elmaradottság jelzője, hanem a környezetvédelem számára is kiaknázható fontos tudásforma. Az új és élesebb megvilágításban a számik tehetséges zenészek, tárgyi világuk pedig meghiheti a képzőművészeket, formatervezőket. Bár sokan továbbra is ellenségesek vagy közömbösek maradnak az őslakosokkal kapcsolatos kérdésekben, úgy tűnik, egyre többen akarnak részesülni a számi kultúrából. Ez az új trend meglehetősen ambivalens helyzeteket teremt: egyfelől a számiknak és a „kívülállóknak” is erős kontúrokkal rendelkező elképzelései vannak arról, hogy milyen a hiteles számi, másfelől az ideálképek egységes árca mögött a sokféleség valóságát találjuk „mindkét oldalon”. A továbbiakban három országból három olyan esetet mutatok be, amelyekben más és más kontextusokban került központba a számi viselet.

2009. február 6-án egész Norvégia északra figyelt. Nemcsak azért, mert a számik ezen a napon ünneplik a Számi Nemzeti Napot, hanem a hercegi pár, Haakon és Mette-Marit kautokeinoi és karasjoki látogatása miatt.²⁵ Az alkalomra a hercegi pár – a még 2001-ben az esküvőjükre kapott – számi viseletben érkezett. Északi tartózkodásuk két napján kipróbálták a tradicionális számi életet, a lasszózástól a rénfogaton való utazáson át majdnem a sátorban alvásig. Az utóbbit a -30–35°C-os hidegre való tekintettel Mette-Márit elvetette.²⁶ A sajtóhírek pozitívan számoltak be a hercegi pár

²⁴ A lapp vagy lappföldi Mária egy számi lány, Milla Clemensdotter megnevezéseként él tovább. A nevet Laestadius használta először, miután 1844 januárjában találkozott vele. Ez a találkozás, a lány életútjának és „megvilágosodásának” megismerése a lelkes további pályája szempontjából egy meghatározó fordulat volt, hozzájárult ahhoz, hogy a kereszténységen belül kialakuljon egy számi világlátáson alapuló, azt erősen magába olvasztó protestáns irányzat.

²⁵ Kautokeino és Karasjok emblematisz számi települések. Előbbi a legfontosabb kulturális eseményeknek ad helyet, utóbbi pedig a számik közigazgatási központja, itt működik a norvégiai számi parlament is.

²⁶ <http://www.seher.no/royal/sover-ute-i-35-minusgrader-36740>

részvételével lezajlott számi ünnepségsorozatról, ám néhány számi orgánus kritikával is élt, például megjegyezték, hogy Haakon rosszul vette föl a „négy-szel-sapkát”, és a számitól ajándékba kapott téli viselet alatt mindketten overállt viseltek.²⁷ A sátor-szállás elutasítása és az overáll viselése egy, a számi folklórban is gyakran felbukkanó „homogenizáló” szüzsét hívott életre, miszerint csak a számi bírják a hideget. A közeledés és a barátság gesztusa nem tudta elfedni a kisebb hibákat, mint például a sapka helytelen viselése. Ennek ellenére senki sem vonta kétségbe a norvég uralkodó-család pozitív szándékát.

Más, drámaibb esetekből is kiderül, hogy a számi nagyon érzékenyen reagálnak, ha valaki úgy használja a jelképeiket, hogy nem ismeri a hozzájuk tartozó kódot. Finnországban a szépségkirálynő esete járt komoly tanulságokkal. A Miss Universe 2007-es finn fordulójának győztese számi viseletben képviselte az országot (az öltözéket azonban nem számi készítették, Hong Kongban gyártott tömegcikk volt). Ezt követően az észak-finnországi Rovaniemiben tüntetések kezdődtek. Fiatalok számai vonultak békésen az utcákra számi és (a finn nyelv direkt mellőzésével) a finnek túl is üzeni kívánó angol feliratú transzparenszekkel.²⁸ A tiltakozások jelmondatai: „Respect my culture!”, „I like real things!”, „Not for sale!”, „This is our dress, this is our identity!” és „Burn fake!” (Hilder 2015: 159). Lars Miguel Utsi nyilatkozatában kifejtette, hogy azért tiltakoznak, mert a turizmusra épülő iparág „hamisított viselettel” és „hamisított számmal” árasztja el Lappföldet.²⁹ Ez pedig szerinte egy elfogadhatatlan, újfajta diszkrimináció, ami semmibe veszi a számit. A turisták „álszámmal” és a tárgyi kultúra silány utánpótlásával találkozhatnak északon, és a csillogó Mikulás-birodalommal szembesülve azt gondolják, ilyenek a valódi őslakosok. A tiltakozók transzparenszei között volt egy „Dá lea miss Sápmi!” (Íme, miss Számi-föld!) feliratú is, amelyet egy fiatal, valódi viseletbe öltözött lány tartott egy asztal mellett állva, amelyre a finn szépségkirálynő által is viselt „made in Hong Kong” számi ruhát tartott volt kiterítve, ezzel demonstrálva az erős kontrasztot. Amint a nyilatkozatokból is kiderült, egy egyszeri esetenél mélyebb gyökerű problémáról van szó. Klemetti Näkkäläjärvi, a számi parlament volt elnöke is kifejtette, mennyi kárt okoz nekik a finn turista-ipar, amelyben a számi tárgyak, köztük a viselet silány, Kínában tömegcikként gyártott változataival árasztják el a lappföldi – nem számi által üzemeltetett – üzleteket.³⁰ A ruha ajándékozásának (amely mindig házilag készülő, kézműves termék) és viselésének a számi körében máig fontos, rituális jelentése van, a befogadást, a társadalom tagjává válást is jelképezi. Ezzel szemben a

²⁷ <http://norwegianne.net/2009/02/09/haakon-and-mette-marit-in-finmark/>

²⁸ A tüntetésről szóló beszámoló forrása: <http://rabble.ca/blogs/bloggers/krystalline-kraus/2012/03/activist-community%20-%20our-culture-not-halloween-costume%E2%80%8F> és <http://arran2.blogspot.hu/2007/06/can-just-anyone-wear-gki.html>

²⁹ Lappföld a finn Lappi elnevezés magyar megfelelője, amely Finnország legészakabbi régiójának hivatalos elnevezése.

³⁰ Szóbeli közlés. Klemetti Näkkäläjärvi a 2014 novemberében tett magyarországi látogatása során az ELTE BTK által szervezett kerekasztal beszélgetésen beszélt erről a témáról.

A jelölő szöveg

Az 558. vers fordításakor figyelmet kell szentelni a vers kötetbeli koherenciájára, hiszen számos olyan verset tartalmaz a kötet, mellyel e darab közvetlen intertextuális viszonyban áll. A vers formai sajátosságainak megőrzése nem jelentett nehézséget, még a központozásé sem, habár a számi és magyar ortográfiai rendszerek ebben a tekintetben eltérőek. Egyszerűen mindenütt kivettem a vesszőket, ahol a szerző is kivetette, mivel számuk amúgy is csekély, és az eredetiben szintén csak olykor-olykor szerepelnek. Az álló és dőlt betűs részek visszaadása egyértelmű volt, mert ezek a részek grammatikailag jól elhatárolhatók egymástól, és soráthajlás lehetősége nem áll fenn. Megpróbáltam az alliterációknak, ha lehetséges volt, akkor ugyanazon a helyen történő visszaadását. Leginkább néhány szövegegység jelentésének fordítása okozott fejtörést, mivel a fordítás során két nyelven át két világnak kellett összeméretkeznie.

A lexikai és grammatikai átváltási műveleteket a szakirodalom sokféleképpen osztályozza a végrehajtott műveletek célja, oka, szintje, módja, szükségessége stb. szerint. A lexikai átváltási műveletekre a nyelvi jelölők eltérő formai, valamint tartalmi vetületei miatt van szükségünk, míg a grammatikai átváltásokra a nyelvek grammatikai rendszerének különbségei miatt. Ezen átváltási műveletekről Klaudy Kinga azt írja, hogy ezeknek „éppen az a lényege, hogy a fordító, aki tudja, hogy a forrásnyelvi beszélők milyen szabályok alapján vonatkoztatják a forrásnyelvi jelet a valóságra, olyan célnyelvi megfelelőt keres, melyet az általa ismert célnyelvi szabályok alapján a célnyelvi beszélők remélhetőleg ugyanarra a valóságseleltre fognak vonatkoztatni. Lehet, hogy a megtalált célnyelvi megfelelő tárgyak vagy jelenségek szűkebb körére fog vonatkozni, mint a forrásnyelvi szó, de ha abban a közlési szituációban csak így lehet megteremteni az egyenértékűséget, akkor a fordítónak jelentésszűkítéshez, ellenkező esetben jelentésbővítéshez kell folyamodnia” (Klaudy 1994: 105–106).

A számi vers és a magyar fordítás összevetése során rövid utalásokat teszünk a finn és norvég fordításokra, melyeket Pekka Sammallahti illetve Harald Gaski és társai készítettek el. Az 558. sorszámú vers első három sora lexikai és grammatikai átváltásaink elemzése során néhány olyan fordítási problémát emelünk ki, melyek egyéb számi fordítást is érintenek. Az egész versre kiterjedő fordítási elemzéshez 2000-es monográfiám harmadik fejezetét ajánlom figyelmükbe (l. Domokos 2000).

A számi eredetiben és a magyar fordításkötetben e vers összesen 197 írott sorral (és pár tíz sorközzel), nyolc számozatlan oldalt tölt ki, melyek linearitását a lapok egymásutánisága adja meg. Bár sem a számi sem a magyar fordítást nem áll módunkban e keretek között közzé adni, az idézett sorokhoz az alábbiakban sorszámot társítok, melyből a jelenség gyakoriságára és versben való elhelyezkedésére egyaránt lehet következtetni.

Kötőszavak, nyomatékosító partikulák, felkiáltó szavak

A számi versnek fontos jellegzetessége, hogy a rögtönzés és a beszédszerűség benyomását tudja kelteni (l. a jöjkák létrehozását). Valkeapää olyan poétikai nyelvezetet

jelentős korszaka. A fényképek összegyűjtéséről az egyik interjúban Valkeapää így nyilatkozott: *A képek összegyűjtése hat évembe telt. A világ minden sarkába szétszórta találtam rájuk: Kirkkoniemi, Hamburg, Párizs, Seattle stb. archívumaiban. A fotók ábrázolta táj szintén nagy változatosságot mutat: az Antarktisztól az Északi Sarkig, a Kola-félszigettől Alaszkáig.* (angolul idézi Valkeapää-t Lehtola 1991: 33). A képek címét a költő az eredeti nyelven közli, mellyel alátámasztja azt a nézetet, melyet Kirsti Paltto így fogalmazott meg: *Nekiünk nincs történelmiünk... Ami veliünk történt, más népek életéhez tartozik* (I. Jávorszky 1991, 1992). Valkeapää e kötetét családi albumnak szánta népe, nemzete számára. Szimbolikusan e képek összegyűjtésével akarja visszaadni népének, amit tőlük 'elvittek, elvettek', és nem mond le a képek közlésének jogáról, amikor ezt a kötetét különböző nyelvekre fordítják.

A jelölt szöveg

Az 558. vers összegyűjti a kötet fő témáit, melyek a versbeli linearitást követve a következők:

- a rajzolás, vésés motívuma, mellyel a lírai én, mint *mitográfus* (I. Pentikäinen 1995), időn kívül örökíti meg egy mitikus világot, és ez nemcsak sajátja, hanem a közösségé is;

- a keletkező képekkel (*govadas*) világok nyílnak meg, válnak átjárhatókká; a *govadas* struktúrája samanisztikus világfelfogásra vall;

- a repülés motívuma, a lírai én áthelyezkedése a *govadas*ba, ahová olvasóját is magával invitálja;

- az álom-utazás, mely a lírai én önmegismeréséért, beteljesüléséért történik; elementáris tapasztalatok a létről, természetről, időről;

- a lírai énnel mint egyénnek és a közösség tagjának a sorsa múltban, jelenben és jövőben.

A vers textuális felépítése közvetett és közvetlen intertextuális hálót épít ki a kötet többi darabjával, melyek nem zavarják e vers koherenciáját. Mint a kötet többi darabja, egyszerre emlékeztet mágikus imára, jójkára és modern szabadversre: szabad sortördelés, formai kötetlenség, erős belső ritmus, ismétlés és szabad variálás, impresszionista leírás, hangsúlyozott vizualitás és auditivitás. A versvezetésre jellemző a bonyolult felépítés, a mondatok egyszerűek, gyakran hiányosak, mely általában a létige (mint állítmány vagy az összetett igeidők első eleme) elhagyásával jön létre. Gyakran hajlik át az egyik sor a másikba, miáltal mondatok is átszövődnek. Igen kedvelt igei alakzat az infinitívusz, szó szerkezetekben a birtokos szerkezetek, a stílusalakzatok közül az alliteráció. A verssorok nem elnyújtottak, átlagosan három-négy szó követi egymást. A sorok egymáshoz kapcsolásában nemcsak a függőleges forma egyszerűsége, hanem a ferde vezetés is jellemző. Kimondottan formaversről nem beszélhetünk itt, mint a 272. vers esetében, mely a réncsorda vándorlásának alakzatát veszi fel. A költeményben egyetlen központosítási jel található, a vessző, mely a számi ortográfiai elvárások ellenére csupán párszor jelenik meg.

finn árucikkek megrendelői és terjesztői a mögöttes jelentések negligálásán túl még a hiteles másolásra, és a jó minőségre sem törekszenek. Bár léteznek a piacon az eredetiséget is igazoló számi kézműves termékek (*duodji*), ezek nehezen veszik fel a versenyt az olcsó tömegcikkkel. Természetesen – bizonyos mértékben – a turizmus az óslakosok megélhetéséhez is hozzájárul, maguk a számiak is kialakítják a „saját” turista-iparukat, ami azonban korántsem tévesztendő össze a kínai utánzatokkal.³¹

Svédországban a 2014-es „Talang Sverige” tehetségkutató országos válogatóján egy népviseletbe öltözött számi fiú jelent meg. A vele készült interjúban, és a színpadra lépéskor a zsűrivel folytatott beszélgetésben is hangsúlyosan került szóba a megjelenése. Jon Henrik Fjällgren elmesélte, hogy szereti a számi viseletet, és ruháját édesanyja készítette. Ő maga dél-amerikai „indián” származású, csecsemőként fogadta örökbe egy svédországi számi család. A színpadi fellépést megelőző bemutatkozó kisfilmből az is kiderült, hogy gyerekkorában sokan lenézték és csúfolták a bőrszíne miatt, és azért is, hogy egy hagyományörző számi réntartó család tagja. Ő ennek ellenére büszkén mutatja meg a számi kultúra értékeit a svéd nagyközönségnek, így a tehetségkutatóra is jójkával készült. Jon Henrik fellépése alatt könnybe lábadt a közönség jó néhány tagjának szeme, és az ének után a zsűritagok a közönséggel együtt állva tapsoltak, alig tudtak megszólalni a meghatódottságtól.³² Néhány héttel és fordulóval később Jon Henrik az országos verseny nyerteseként távozott. 2015-ben már az uralkodócsalád előtt jójkált svéd zászlók alatt, a svéd katonazenekar kíséretében a Nationaldagen ünnepi eseményén.³³ A svéd nemzeti napnak immár hagyományává vált, hogy számi énekes lép fel a díszelőadás részeként, és Jon Henriken kívül jónéhány számi énekes lett népszerűvé a svéd közönség körében.

A három eset tanulsága, hogy az etnikai alapú feszültségek máig jelen vannak északon. A számi jogok elsősorban Norvégiában és Svédországban kaptak törvényi védelmet. Azonban a két (norvég és svéd) példa is jól illusztrálja, hogy a két ország politikája a számi rehabilitálásában másfajta utat követ. Mindennek történeti okai lehetnek, hiszen Norvégia a számiság kulturális jellemzőit akarta eltüntetni: erőteljesen asszimilálni, megváltoztatni („norvégosítani”) a számiakat (Bjørklund 2000; Minde 2005), míg Svédországot elsősorban a kirekesztés jellemezte: az állampolgári jogok megvonása és a számiak lélekszámát tudatosan célzó szörnyű intézkedések (mint pl. a sterilizálás) azt a jelentést hordozták, hogy a számiak alacsonyabb rendűek, sosem

³¹ A számi divattervezők egyre inkább próbálják átvezetni a tradicionális viseletmintákat, színeket, motívumokat a fiatalok igényeit is kielégítő mai „szabásmintákba”. A modern, egyedi tervezésű számi ruhák népszerűek a számiak és nem számiak körében is. Arra azonban mindig hangsúlyt fektetnek, hogy a máig ismert viselet-szimbólika a megfelelő módon kerüljön át a modern viseletek világába. Sigga-Marja Magga 2015 augusztusában Ouluban a számi kézműves termékekről, ruhatervezők munkáiról tartott előadást. Hangsúlyozta, hogy a *duodji* napjainkban is nagyon fontos jelentéseket hordoz: normarendszer kötődik hozzá, és a számiak emberi jogi küzdelmeinek is szimbóluma (Magga 2015: 448–449).

³² A verseny közvetítése a youtube-on megtekinthető: <https://www.youtube.com/watch?v=woEcdqbbEVg>

³³ Az utóbbi években több számi előadó volt díszvendége az eseménynek: 2013-ban Sophia Jannok, 2014-ben Ingá Máret Gaup Juuso Loreen társaságában.

lesznek a svédekkel egyenértékű „rassz” (Grundsten 2010). Norvégiában ezért a rehabilitáció politikai eszközei ma a számi jellegzetességek elfogadását, a kultúra egyenrangúsítását célozzák, amit a norvég hercegi pár számi viseletben történő hivatalos megjelenése is jól illusztrál. Svédországban pedig inkább az egyenrangú állampolgári státusz köré szerveződő folyamatok figyelhetők meg. A számiság fő jelképei (mint például a viselet és a jójka), lenézett szimbólumokból a svédek által elismert, sőt ünnepezt jelképekké lesznek az „egyenjogúsítás” (és kompenzáció) diskurzusában. Más kérdés, hogy a kulturális színtereken megfigyelhető pozitív változások ellenére a politikai háttér nem olyan erős, mint Norvégiában. A turisztikai iparágazatok működésének következtében pedig – a számik úgy érzik – újabb és újabb kulturális elemek csúsznak át idegen kezekbe. Érthető, hogy ebben a kontextusban a kultúrának egyre inkább felértékelődik a szerepe. A számi nemzet a kultúrában ragadható meg. A számi kultúra az, amely saját állam és saját földterületek hiányában is kizárólag a számik közös tulajdona lehet, nemzeti tulajdon értelemben. A kulturális szimbólumaik tőlük független felhasználása tehát, még ha jó szándékkal történik is, kétségeesést szül vagy rosszallást vált ki a számik körében.³⁴ A viszonyulások tehát sokfélék, és az éppen aktuális ideológiák, események által is erősen árnyaltak. A viselettel kapcsolatos közös retorika hiánya nemcsak finn-számi relációban jelentkezik, jól példázta ezt a norvég hercegi pár nem teljesen szabályos öltözetére vonatkozó kritika is. Svédországban pedig Sofia Jannok egyik új, 2015-ös videoklipje mutatja be, hogyan kell felöltöni a népviseletet,³⁵ miközben a dalszövegben erősen bírálja a svéd demokráciát.

Összegzésképpen

A számi politikusok, énekesek, képzőművészek nyilvános szereplései elképzelhetetlenek a számi viselet, vagy a számi identitást vizuálisan szimbolizáló egyéb kellékek nélkül, ami a revitalizáció és a rehabilitáció folyamatának egyaránt velejárója. Az „észak” korábbi interpretációi: a vad és lakatlan, a civilizáció meghódítására váró „senkiföldje” ma már elfogadhatatlanok (Broderstad 2011: 893.; Hilder 2015: 120–129). A mindenütt jelenlévő számi jelképek figyelmeztetnek: észak sosem volt pusztán kietlen vadon. Az arktikus táj is otthon, a számik otthona, ahol számukra minden dombhoz, völgyhöz, folyóhoz és kőhöz történetek kapcsolódnak. Emlékek tája, a számi történelem színpada. A revitalizáció eredményességének látványos megnyilvánulása a számi nyelvű feliratok, helynevek mellett a sűrűn előforduló számi zászlók és a viseletet hordó emberek jelenléte. Bár a területi autonómia a számiknak elérhetetlen, a kék, piros, sárga és zöld színek jelzik a számik szimbolikus tér(vissza)foglalását, jogaik érvényesítésének igényét. Ez a vizuális szimbólumokkal

³⁴ Az ehhez hasonló reakciókban elsősorban nem a féltő bezárkózás, hanem a kiemelendő nemzeti értékek, továbbá egy meghatározott minőségi név határokon belüli és nemzetközi védelmére, szabályozására hasonló törekvések fogalmazódnak meg (hasonlóképpen például a hungarikumok és külföldi megfelelőik esetében).

³⁵ How to put on a sámi costume in 3:33 min. (<https://www.youtube.com/watch?v=UGc7c8U2aps>)

melyek majd így folytatódnak tovább:

558. dego livččen ieš de sárgume	558.mintha magam rajzolnék
muhto mángii girdilan donbeallái inge šát dieđe	oly sokszor mégis átrepülök a másoldalra nem tudom már
eallin joraha jodiha dahkat dego livččen ieš	élet szédít pördít cselekedni mintha sajátmagam
dahkame	tenném
ja nu de sárggun	és így rajzolgotok
...	...

A jelölő szövegrész helyére egy olyan fordítás kerül, melyet saját magam készítettem. E fordítás Valkeapää kötetének magyar fordításában jelent meg (*Nap, Édesapám*, 1. kiadás 1997, 2. kiadás 2001). Valkeapää 1991-ben az *Északi Írók Díját* elnyerő kötetének számos más nyelvű fordítása is elkészült már, melyek közül a finn (*Aurinko, Isäni*, ford. Pekka Sammallahti 1992) és a norvég (*Solen, min far*, ford. Harald Gaski 1992) fordításokból emelek ki elemzésünk szempontjából tanulságos részleteket. Ahhoz, hogy a kiemelt sorokat jobban megérthessük, az alábbiakban röviden kitérek a szerző művére, és a vers rövid leírására.

Nils-Aslak Valkeapää *Beaivi, Áhčážan* című kötete számi dokumentumfotóknak és a szerző modern lírai alkotásainak szimbiózisából született meg. Ha a kötet védőborítóját leemeljük, megpillantjuk a piros keménykötés aranysárga ábráját, egy sámándobrajzolatot, melyet a költő Ernst Manker *Die lappische Zaubertrommel* (A lapp/számi varázsdob) című könyvéből vett át (Manker 1936/I: 417). Ennek a dobrajzolatnak a közepén napszimbólum található. Valkeapää az égitestnek megőrzi mitikus jelentését, erre versei mellett a könyv címe is utal: *Nap*, mint égitest és időszak, számiul *beaivi*. Apa *áhči*, becézve és egyes szám, első személyű birtokjellel ellátva: *áhčážan*. A kötet magyar címe: *Nap, Édesapám*. *Govva* pedig magyarul *kép*. *Govvás* ebből képzett melléknév. *Govvadás* látvány, 'képezet', azaz sok kép egy képben. *Govadas* a sámándobrajzolt membránja, és így nevezi Valkeapää saját kötetét. Ezzel a képi nyelvel élve a könyv egészében véve a dob, a vers meg a fotók a hártya rajzolatai.

A kötet három és félszáz képe kettő kivételével (ezek Valkeapää ábrázolják), 1860–1930 között készült népe életmódjáról, körülményeiről, kultikus helyeiről, tájairól. Ez az emberöltőnyi idő lényegében a számik nemzeti öntudatra való ébredésének

Eira, valamint Nils-Aslak Valkrapää, Alf Isak Keskitalo, Nils J. Klementsén, Matti Morottaja, Ailo Gaup, Ánde Somby, John Gustav Gustavsen, John-Reier Martinsen, Jovvna-Ánde Vest és Niillas Aslaksen Somby,

5. a lányokét (1960–1980 között születettek) Inger-Mari Aikio, Mona Solbakk, Stina Inga, Siri Broch Johansen és Anna Stina Svakko, valamint Stig Gaelok és Sigbjørn Skåden,

6. és az unokákét (1980 utáni generáció) Elle Márjá Eira, Sofia Jannok, valamint Niillas Holmberg és Petter Morottaja.

Hasonlóképp oszthatnánk fel a magyar fordítókat különböző korszakok képviselőire, melyek közül (1. gen.) Halász Ignác, (2. gen.) N. Sebestyén Irén, Bán Aladár, Képes Géza, Erdődi József, Szabó László; (3.) Bede Anna; (4. gen.) Keresztes László, Pusztay János, Nagy Katalin; (5. gen.) Kovács Magdolna, Domokos Johanna, Tillinger Gábor, Tamás Ildikó és (6. gen.) Németh Petra neve emelhető ki. Miképp a számi szerzők, azonképp a magyar fordítók generációinak összehasonlítása nagyon sokat mondana az illető alkotói korok meghatározottságairól. Arra, hogy ki milyen nyelven, milyen műfajban alkotott, miről és mit fordított, és ezek hol és hogyan jelenhettek meg, a jövőben érdemes saját kereten belül alaposan kitérni.

A nemzetközi szinten mind minőségileg, mind mennyiségileg élvonalban járó magyar fordításirodalomból jelen írás pusztán három sor fordításán keresztül igyekszik a példán túlmutató, számi-magyar fordítási kihívásokról szólni. A kiválasztott verskezdő sorokon keresztül lehetőség nyílik a fordítás folyamatának létrejöttéről, a folyamatban résztvevő komponensekről, valamint a folyamatot befolyásolható kontextusokról elmélkedni, miközben a *jelölt* (a számi eredeti), és a *jelölő* szöveg (a magyar fordítás) összevetésére, az közöttük föllelhető átváltási műveletek elemzésére, azaz két szemiotikai rendszer egymáshoz való viszonyulásának, elemei megfeleltethetőségének vizsgálatára kerül sor.

Nils-Aslak Valkeapää Beavvi, Áhčážan(1988) című kötete

A kiválasztott részlet a számi költőóriás, Nils-Aslak Valkeapää (1943–2001) 1988-ban megjelent *Beavvi, Áhčážan* (Nap, Édesapám) kötet 558. számozású versének első soraiból áll. Mind a kötet, mind a vers a számi irodalom eddig legterjedelmesebb, és egyik legkiemelkedőbb alkotása. Ezen alkotással nyerte el a *számi mitográfus* megnevezést. A terminus kitalálója, Juha Pentikäinen a szerző egész népének sajátos eposzt „rajzoló, véső” lírájára hívja fel a figyelmet. Ezt a motívumot szólaltatják meg az 558-as vers kezdő sorai:

*dego livččen
ieš de
sárgume*

...

Legközvetlenebbül ez így hangozhatna:

*mintha
magam
rajzolnék*

megerősített jelenlét jelenik meg minden alkalommal, amikor számi ügyeket képviselnek akár politikai, akár kulturális színtereken. A számi képzőművészeti alkotások színvilágától a politikai transzparensen, hivatalos intézményi logókon át a zenészek színpadi arculatáig az őslakos „négy szín-világ” mindent áthat. A teljes népviselet mellett gyakran megfigyelhetők a hétköznapi (nem etnikus jellegű) öltözékek tradicionális ékszerekkel, vagy számi feliratokkal, sámándob-motívumokkal való díszítése.

A homogenizációs törekvések, akár kívülről érkeztek a kényszer eszközeként, akár a szükségesség és a praktikum belső dinamikájában formálódtak, a számik vizuális reprezentációját sokáig meghatározták. A még tágabb kontextusba kerülés, az északi életvitelhez és az őslakos kultúrákhoz kapcsolódó „globális öszkép” is az egységesítő szemléletnek kedvezett. Az „igazi, hiteles” számi népviseletben jár, rénszarvas-tenyésztő, és valószínűleg a maga archaikus módján viszonyul a természetfelettihez. Erre a képre alapoznak az időben a XIX–XX. század fordulójának bemutatásáig terjedő múzeumi tárlatok is (Mahtisen 2010: 53–72), ami a – kortárs kultúrát is részletesen dokumentáló – modern skandináv muzeológiai szemlélettől éles elkülönülést mutat. Természetes, ugyanakkor óhatatlanul archaizáló, hogy a számik önmeghatározásában a legkarakteresebb, egyben nagy történelmi múlttal rendelkező szimbolika jelenik meg. A turisztikai iparágak és sokszor még a törvényi szabályozások is ezt erősítik (például Norvégiában és Svédországban a számi identitás szempontjából kiemelten fontos réntartásra a számik kizárólagos joggal rendelkeznek). A szimbólumoknak nemcsak befelé, hanem kifelé is hatékonyaknak kell bizonyulniuk, ami „a többségi társadalom egzotikum iránti vágyának” (Nagy 2014: 241) kielégítését is magában foglalja.

Ez időnként belső feszültségeket szül, amely a számi irodalomban is többször megfogalmazódik: „*Nem úgy élek / nincs oly házam / nem vadászom. / Számi*

„*vagyok-e? // Mégis / számi a vágyam / számi a gondolatom / számi a lelkem / nyelvem számi*” (Ravna Eira).³⁶ Egy átlagos, modern északi kisváros vagy falu nem vonz látogatókat, a lappföldi utazó a sarkvidék régi arculatát is látni kívánja, és ez természetesen találkozik a számiak hagyományörző törekvéseivel, a nemzetépítés legalapvetőbb tartalmi pilléreivel. Fenntartja ugyanakkor azokat az éles cezúrákat, amelyek a számiakat a modern társadalom határvonalán kívülre helyezik. A reliktum-jelleget hátrahagyó szemléletbeli változás csak napjainkban, a 2010-es évek elejétől kezd kibontakozni: a múzeumi tárlatok, a filmek, a zenei videoklipek stb. a számiakat már a modern világ egyenrangú részeseiként próbálják bemutatni. Nemcsak arról van szó, hogy sítalpakon járó emberek helyett motoros-szánok siklanak a réncsordák mellett, és hogy a legmodernebb technika az északi otthonokban is jelen van. Maguk a számiakat jelképező szimbólumok is új jelentésekkel telítődnek. Jojkát hallgatni például „trendivé” lett, országos tehetségkutató versenyt lehet vele nyerni. Számi művészek és tervezők munkái kerülnek norvég, svéd, finn és jóval távolabbi otthonokba (mint például a számi ivócsészét mintázó fotel vagy a „négyzél-sapka” ihlette díszüvegek és poharak).

A számi jelrendszer szélesebb körű felhasználása ezzel párhuzamosan betagozódik egy másik, „pánóslakosság-diskurzusba” is, amely a hagyományok tulajdonjoga, tartalmának védelme, tulajdonképpen a márkavédjegy kérdése körül folyik.³⁷ Ezzel kapcsolatban egyértelműen posztkolonialista reakciók is megfigyelhetők a számiak körében: kultúrájuk, nyelvük, történelmük kutatását, értelmezését saját joguknak és feladatuknak tekintik, és bizonyos számi szimbólumok skandinávok általi „honosítását” kifejezetten rosszállással fogadják (mint például a Miss Universe finnországi nyertese kapcsán bemutatott esetben).

A XX. század második harmadáig latensen létező szimbólumok az ezredfordulóra kiemelkedő jelentőségűek lettek, a 2010-es években pedig népszerűségük túljutott a számi közösségek határain. A számi szimbólumok norvégok, svédek vagy finnek általi integrálásával párhuzamosan a számiak körében megfigyelhető a féltve őrzött kulturális egyediség kinyilvánításának felerősödése. Az asszimilációtól való félelem ma is él, így a *befogadás–kiszajátítás, rehabilitáció–(kulturális) imperializmus* kategóriák közötti cezúra sokszor elmosódik, és az értelmezések hintajátékában a szimbólumok is törékenyebbnek, sérülékenyebbnek tűnnek. Ebben a kontextusban a régi jelmondat: „*Számi föld a számié*”³⁸, mára inkább „*a számi kultúra a számié*” formában fogalmazható újra.

³⁶ Fordította: Domokos Johanna (Domokos 2003: 23)

³⁷ Az őslakos népek kulturális értékeinek védelméről szóló irodalom egyre terjedelmesebb, ld. pl.: Collins 1993; Graves 1994; Mills 1996; Brown 2003; Solbakk 2007; Hirvonen 2008.

³⁸ A számi himnusz utolsó sora. A himnusz teljes szövege Bede Anna fordításában jelent meg magyarul (lásd: Keresztes 1983, 187–188).

Romanica de Debrecen, Series Linguistica, Fasc. XI. Debrecen, Université de Debrecen.

UIT DEN BOOGAART, Piet C.

1975 Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands. Utrecht.

VIITSO, Tiit-Rein

1997 Keelesugulus ja soome-ugri keelepuu. Akadeemia 5, 899–929.

Tillinger Gábor

*

Számi partikulák, igeidők és visszaható névmások fordíthatóságáról

A számi irodalom magyar fordításairól

A számi irodalom minden egyes nemzedéke fordításra talált a magyar szakirodalomban. Ha annak képviselőit generációs nevekkel illetnénk, azt mondhatnánk, hogy minden egyes generációnak megadatott és megadatik magyar nyelven is megszólalnia. Vuokko Hirvonen által ihletett, ám a női képviselőknél kívül férfi írókkal is kibővített felosztásban megkülönböztethetjük a következő generációkat:

1. az ősökét (XVIII–XIX. sz.): mint pl. Olaus Sirma, Anders Fjellner, Lars Hætta, Anders Larsen, valamint a korabeli és XX. századi szóbeli irodalom számos névtelen vagy megnevezett adatközlője (pl. Nils Randberg, Jonas Edvard Stegg, Jonas Eriksson Steggo),

2. a dédszüleket (XIX–XX. századfordulón születettek): mint pl. Isak Saaba, Johan Turi, Matti Aikio, Israel Ruong, Pekka Lukkari, Hans Aslak Guttorm, Pedar Jalvi, Andreas Labba, Paulus Utsi, valamint Elsa Laula Renberg és Karin Stenberg,

3. a nagyszüleket (1920–40 között születettek): mint pl. Sara Ranta-Rönnlund, Ellen-Sylvia Blind, Inger Huuva-Utsi, Stina Gaup-Westerlund, Ella Karin Blind, Anni Kitti, Astrid Johnkareng, Ellen Marit Guttorm, Agnes Øwre, Kaia Nilsen, Annok Sarri Nordrå, Aagot Vinterbo-Hohr és Laura Lehtola valamint Josef Ekgren és Isak Østmo,

4. a szüleket (1940–60 között születettek): mint pl. Kirsti Paltto, Aune Kuuva, Iraidia Vinogradova, Elvira Galkina, Lajla Mattson Magga, Anna Jacobsen, Ella Holm Bull, Marry A. Somby, Kerttu Vuolab, Rauna Paadar-Leivo, Asbjørg Skåden, Inger Margrethe Olsen, Ellen Marie-Vars, Inghilda Tapio, Inger Haldis Halvari, Ardis Ronte Eriksen, Claudia Fofonoff, Rauni Magga Lukkari, Sara Päiviö, Inga Ravna

- REA, John A.
1958 Concerning the Validity of Lexicostatistics. *International Journal of American Linguistics* 24, 145–150.
- 1973 The Romance Data of the Pilot Studies for Glottochronology. In T. A. Sebeok (ed.): *Diachronic, Areal and Typological Linguistics*, 355–367. The Hague.
- 1990 Lexicostatistics. In Edgar Polomé (ed.): *Research Guide on Language Change*, 217–222. Berlin.
- RYDVIING, Håkan
1986 Несколько замечаний о результатах исследования саамской диалектологии в предалах ЛАЕ. *Советское Финно-Угроведение* 22, 198–202.
- 2013 Words and Varieties. *Lexical Variation in Saami. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 269. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SAMMALLAHTI, Pekka
1985 Die Definition von Sprachgrenzen in einem Kontinuum von Dialekten: Die lappischen Sprachen und einige Grundfragen der dialektologie. In Wolfgang Veenker (ed.): *Dialectologia Uralica, Materialien des ersten Internationalen Symposiums zur Dialektologie der uralischen Sprachen* 4.–7. September 1984 in Hamburg (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 20), 149–158. Wiesbaden.
- 1998 The Saami Languages. An Introduction. Kárášjohka.
- SAUKKONEN, Pauli – Haipus, Marjatta – Niemikorpi, Antero – Sulkala, Helena
1979 Suomen kielen taajuussanasto. A Frequency Dictionary of Finnish. Porvo–Helsinki–Juva.
- SWADESH, Morris
1950 Salish Internal Relationships. *International Journal of American Linguistics* 16, 157–167.
- 1952 Lexico-Statistic Dating of Prehistoric Ethnic Contacts. *Proceedings of the American Philosophical Society* 96, 452–463.
- 1955 Towards Greater Accuracy in Lexicostatistic Dating. *International Journal of American Linguistics* 21, 121–137.
- TILLINGER Gábor
2009 Les limites des langues sames : Nouvelles méthodes de la classification des langues et des dialectes – avec l'exemple de certaines langues finno-ougriennes, scandinaves et romanes. In Kajsa Andersson (ed.): *L'image du Sápmi. Études comparées. Humanistica Oerebroensia, Artes et linguae*, nr. 15. Örebro, Örebro universitet, 460–478.
- 2013 Langues, dialectes et patois – Problèmes de terminologie dialectologique. Réflexions sur la situation géolinguistique en France et la terminologie française. *Argumentum* 9, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1–18.
- 2014 Samiska ord för ord. Att mäta lexikalt avstånd mellan språk. *Studia Uralica Upsaliensia* 39, Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala, Uppsala universitet.
- 2015 Entre oil, oc et francoprovençal. Différences lexicales dans la zone d'interférence appelée « Croissant » d'après les atlas linguistiques de la France. *Studia*

Bibliográfia

- AIKIO, Ante
2003 The geographical and sociolinguistic situation. In: Jukka PENNANEN – Klemetti NÄKKÄLÄJÄRVI (eds.): *Siidastallan. From Lapp Communities to Modern Sámi Life*. 34–41. Inari, Sámi Siida Museum.
- BERECZKI, András
2000 A lappok története. In: NANOVSKY György (szerk.): *A finnugorok világa*. Budapest – Moszkva, Teleki László Alapítvány.
- BÍRÓ, A. Zoltán:
1996 A megmutatkozás kényszere és módszertana. Az etnicitás vizsgálatának szempontjai és esélyei egy közép-kelet-európai mikrorégióban. In: GAGYI József (szerk.): *Egy-más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról*. 247–283, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- BJØRKLUND, Ivar
2000 *Sápmi – nášuvdna riegiáda*. Tromsø, Tromssa Musea, Tromssa Universiteahta
- BRODERSTAD, Else Grete
2011 The promises and challenges of indigenous self-determination. *International Journal*, 66, 4, 893–907.
- BROWN, Michael F.
2003 *Who Owns Native Culture?* Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- COLLINS, John
1993 “The Problem of Oral Copyright: The case of Ghana.” In FRITH, Simon (ed.): *Music and Copyright*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- DOMOKOS Johanna
2001 *Nils-Aslak Valkeapää: Nap, édesapám*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
- 2003 A számi írók története. *Finnugor Világ*. 1–2, 15–21.
- EIDHEIM, Harald
1969 When Ethnic Identity is a Social Stigma. In: BARTH, Fredrik (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. 39–57, Bergen, Universitetsforlaget.
- 1971 *Aspects of the Lappish Minority Situation*. Oslo, Universitetsforlaget
- ERIKSEN, Thomas Hylland
2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- 2008 *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai megközelítések*. Budapest – Pécs, Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- GASKI, Harald
2003 *Biejjen Baernie – Sámi Son of the Sun*. Karasjok: Davvi Girji
- GRAFF, Ola
2007 The relation between Sami Yoik Songs and Nature. *ESEM*, 12, 227–231.
- GRAVES, Tom
1994 *Intellectual Propriety Rights for Indigenous Peoples: A Sourcebook*. Oklahoma City, Society for Applied Anthropology.

- GRUNDSTEN, Anna
2010 *The Return of the Sami. The Search For Identity and the World System Theory*. Lund: Lunds Universitet, Department of Social Anthropology.
- HELANDER, Elina
2003 The meaning of Sámi research for the Sámi. In: PENNANEN, Jukka – NÄKKÄLÄJÄRVI, Klemetti (eds.): *Siidastallan. From Lapp Communities to Modern Sámi Life*. Inari, Sámi Siida Museum 41.
- HILDER, Thomas R.
2015 *Sámi Musical Performance and the Politics of Indigeneity in Northern Europe*. Lanham – Boulder – New York – London, Rowman & Littlefield.
- HIRVONEN, Vuokko
2008 *Voices from Sápmi: Sámi Women's Path to Authorship*. Kautokeino, DAT
- HOBBSAWM, Eric
1990 *Nations and Nationalism Since 1780: programme, myth, reality*. Cambridge, Cambridge University Press.
1997 *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest, Maecenas Kiadó.
- HOBBSAWM, Eric – RANGERS, Terence (eds.)
1983 *Invented traditions*. Cambridge, Cambridge University Press.
- KERESZTES László
1983 *Aranylile mondja tavasszal. Lapp költészet*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- KRISTÓF Ildikó
2007 Ké a „hagyomány”, és miből áll? Az Indigenous Studies célkitűzései a jelenkori amerikai indián felsőoktatásban. In: WILHELM Gábor (szerk.): *Hagyomány és eredetiség. Tanulmányok*. 153–172, (Tabula Könyvek 8.) Budapest, Néprajzi Múzeum.
- LEHTOLA, Veli-Pekka
2010 *The Sámi People. Traditions in Transition*. Inari, Kustannus-Puntsi Publisher.
- MAHTISEN, Stein R.
2004 Hegemonic Representations of Sámi Culture. From Narratives of Noble Savages to Discourses on Ecological Sámi. In: Anna-Leena Siikala – Barbo Klein – Stein R. Mahtisen: *Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage*. Helsinki, Finnish Literature Society.
2010 Indigenous Spirituality in the Touristic Borderzone: Virtual Performances of Sámi Shamanism in Sápmi Park. *Temenos* 46, 1, 53–72.
- MAGGA, Sigga-Marja
2015 The Process of creating Sámi handicraft *Duodji* – From national symbol to norm and resistance. In: Harri Mantila – Jari Sivonen – Sisko Brunni – Kaisa Leinonen – Santeri Palviainen (eds.): *Congressus Duodecimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Book of Abstracts*. Oulu, University of Oulu, 448–449.
- MILLS, Sherylle
1996 Indigenous Music and the Law: An Analysis of National and International Legislation. *Yearbook for Traditional Music*, 28, 57–86.
- MINDE, Henry

- HANSEGÅRD, Nils-Erik
2000 Dialekt eller språk? Om de västsamiska och norrbottensfinska skriftspråken. Uppsala.
- HEERINGA, Wilbert
2004 Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance. Groningen Dissertations in Linguistics 46. Groningen.
- HEGGSTAD, Kolbjørn
1982 Norsk frekvensordbok. De 10000 vanligste ord fra norske aviser. Bergen.
- HELIMSZKIJ, Jevgenyij Arnoldovics = Хелимский, Евгений Арнольдович
1982 Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели. Лингвистическая и этногенетическая интерпретация. Москва.
- HOIJER, Harry
1956 Lexicostatistics: A Critique. *Language* 32, 49–60.
- JAKUBAITE, Tamāra – GUĶEvska, Dainuvite – Ozola, Vera – Prūse, Rudite – RUBINA, Aina – Sika, Nira
1969 Latviešu valodas biežuma vārdnīca. 2. sējuma. [2. kötet; 1–4. kötet: 1966–1976] Rīga.
- KAALEP, Heiki-Jaan – Muischnek, Kadri
2002 Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu.
- KORHONEN, Mikko
1981 Samiska dialekter. [Az Uppsalai Egyetem egyetemi jegyzete, a „Lapin murteiden keskinäisistä suhteista” című írás svéd fordítása. A finn eredeti megjelent: Lapin tutkimusseuran vuosikirja V (1964).] Uppsala.
- KROEBER, Alfred L.
1955 Linguistic Time Depth Results so Far and Their Meaning. *International Journal of American Linguistics* 21 (2), 91–104.
- LEHTIRANTA, Juhani
1982 Eine Beobachtung über die Gründe der raschen Veränderung des Grundwortschatzes im Lappischen. *Finnisch-ugrische Forschungen* 44, 114–119.
- MAURUD, Øivind
1976 Nabospråkforståelse i Skandinavien. Stockholm.
- MCMAHON, April – McMahon, Robert
2003 Finding Families: Quantitative Methods in Language Classification. *Transactions of the Philological Society* 101, 7–55.
2005 *Language Classification by Numbers*. Oxford.
- MISTRÍK, Jozef
1969 Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava.
- RAUN, Alo
1957 Über die sogenannte lexikostatistische Methode oder Glottochronologie und ihre Anwendung auf das Finnisch-Ugrische und Türkische. *Ural-Altische Jahrbücher* 29, 151–154.

Bibliográfia

- BARDDAL, Jóhanna – JÖRGENSEN, Nils – LARSEN, Gorm – MARTINUSSEN, Bente
1997 *Nordiska. Våra språk förr och nu*. Lund.
- BERGSLAND, Knut
1946 *Røros-lappisk grammatikk*. Oslo.
1968 The Grouping of Lapp Dialects as a Problem of Historical Linguistics. In *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum*, I. Helsinki.
- BERGSLAND, Knut – VOGT, Hans
1962 On the Validity of Glottochronology. In *Current Anthropology* 3, No. 2, 115–153.
- BORIN, Lars – COMRIE, Bernard – SAXENA, Anju
2013 The Intercontinental Dictionary Series – a rich and principled database for language comparison. In Lars Borin – Anju Saxena (eds.): *Approaches to Measuring Linguistic Differences*, 285–302. Berlin.
- BUSSMANN, Hadumod
2002 *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart.
- COLLINDER, Björn
1949 *The Lapps*. Princeton.
1953 *Lapparna. En bok om samefolkets forntid och nutid*. Stockholm.
- DELSING, Lars-Olof – LUNDIN ÅKESSON, Katarina
2005 Håller språket ihop Norden? : en forskningsrapport om ungdomars förståelse av danska, norska och svenska. Köpenhamn.
- EMBLETON, Sheila M.
1986 *Statistics in Historical Linguistics*. Bochum.
- FERNANDEZ, M. M. Jocelyne
1997 *Parlons lapon*. Paris.
- FRÖBERG, Paul
1967 *Stil. Översikt av språkutveckling, stilarter, diktarter och versformer*. Stockholm.
- GINSBURGH, Victor – Weber, Shlomo
2011 How Many Languages Do We Need? The Economics of Linguistic Diversity. Princeton–Oxford.
- GOEBL, Hans
2011 Introduction aux problèmes et méthodes de l'« École dialectométrique de Salzbourg » (avec des exemples gallo-, italo- et ibéroromans). In Álvarez Pérez – Xosé Afonso – Ernestina Carrilho – Catarina Magro (eds.): *Proceedings of the International Symposium on Limits and Areas in Dialectology (LimiAr)*, 117–166. Lisbon.
- GUDSCHINSKY, Sarah C.
1956 Three Disturbing Questions concerning Lexicostatistics. *International Journal of American Linguistics* 22, 212–213.

- 2005 Assimilation of the Sami. Implementation and Consequences. *Gáldu čála – Journal of Indigenous Peoples Rights*, 3.
- NAGY Zoltán
2014 Sámántánc a konferencián: A néprajztudomány teologizálódása Oroszországban. *Ethnographia* 125, 2, 234–249.
- NÄKKÄLÄJÄRVI, Klemetti
2003 The Sámi flag. In: Jukka Pennanen – Klemetti Näkkäläjäarvi (eds.): *Siidastallan. From Lapp Communities to Modern Sámi Life*. Inari, Sámi Siida Museum. 21.
- 2014 Kirste Paltto A lappok című könyve után. A számik Finnországban az 1970-es évektől napjainkig. In: Nils-Aslak Valkeapää – Kirste Paltto – Klemetti Näkkäläjäarvi – Kádár Zoltán: *Lappok*. Budapest, Nap Kiadó, 109–125.
- PENTIKÄINEN, Juha
1998 *Shamanism and Northern Ecology*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter
- SOLBAKK, Aage – SOLBAKK, Odd Ivar
2005 *Kultur máhttu. Árbevierut ja kulurerohusat*. Karasjok, Čálliid Lágádus.
- SOLBAKK, John
2007 *Traditional Knowledge and Copyright*. Karasjok, Sámi kopiiija
- STEPIEN, Adam
2009 Egység és szakadás között. Pánszámi együttműködés az északi országokban és Oroszországban. *Pro Minoritate*, 3, 74–95
- SVEEN, Arvid – RYDVIING, Håkan
2003 *Mytisk Landskap: Ved Dansende Skog og Susende Fjell*. Stamsund, Orkana
- TAMÁS Ildikó
2001 A számi irodalmi nyelvek kialakulásáról és fejlődéséről. In: MATICSÁK Sándor – KERESZTES László – LAHDELMA, Tuomo (szerk.): *Folia Uralica Debrecenensis* 8. *Ünnepi könyv Keresztes László tiszteletére*. 619–628, Debrecen – Jyväskylä, Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék.
- 2013 “Few words are sung in it” – Questions of Methodology in Studying Sami Yoik Texts. In: Kajsa Andersson (ed.): *L'Image du Sápmi* 3. 236–260. Örebro, Humanistic Studies at Örebro University.
- TILLINGER Gábor
2014 *Samiska ord för ord. Att mäta lexikalt avstånd mellan språk*. [Studia Uralica Upsaliensia 39.] Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis.

Tamás Ildikó

*

Nyelv vagy nyelvek? – A számi nyelv(ek) számáról

„Nyelvnek tekintünk minden olyan nyelvjárást, amelynek önálló hadserege van” – szól a mondás. Nyelv és nyelvjárás között valóban nem mindig könnyű különbséget tenni. Az észak-német például közelebb áll a hollandhoz, mint a többi német nyelvjáráshoz, mégis németnek tekintjük, miközben az afrikansz gyakorlatilag egyáltalán nem tér el a hollandtól, mégis külön nyelvnek számít. A szlovák és a cseh között olyan kevés az eltérés, hogy a szlovákok a világirodalom nagyjai közül sokat nem is fordítanak le, hiszen van belőle cseh fordítás, az egyetemi hallgatóknak a szakirodalom jelentős részét szintén csehül adják ki – ez nem okoz gondot a szlovák anyanyelvűeknek, de annál nehezebb a szlovákiai magyaroknak, bármilyen jól tudnak is szlovákul. A portugál Brazíliában beszélt változata azonban jelentős különbségeket mutat az európaiktól, mégsem nyilvánították még önálló nyelvvé (bár vannak ilyen törekvések). A szerb és a horvát csak nemrégiben vált ketté hivatalosan is, de ma is sokan azt mondják magukról, hogy szerbhorvátul beszélnek (miközben élesen megkülönböztetik nemzeti hovatartozásukat). A szerbből, ill. szerbhorvátból mára kivált a montenegrói, amely ugyan valóban mutat kisebb eltéréseket a normatív szerb nyelvtől, azonban a kölcsönös megértést semmi nem zavarja. De említhetjük a tömbmagyar és a csángó esetét is: a csángó beszélőket a tömbmagyar nyelvjárások beszélői nagyon nehezen értik, az eltérések nagyobbak, mint a cseh és a szlovák vagy a szerb és a horvát között, ennek ellenére nem beszélünk csángó nyelvről.

A számi esetében a vélemények megoszlanak: sokan mindmáig úgy tartják, hogy egy számi nyelv van, amely több – és megoszlanak a vélemények arról, hogy hány – nyelvjárásra oszlik, míg mások úgy vélik, hogy több számi nyelvről kell beszélnünk – a nyelvek számáról azonban éppen úgy nincs egységes vélemény, mint a nyelvjárásokéről vagy nyelvjárás csoportokról (vö. pl. Korhonen 1981, Sammallahti 1998). Jelen írásomban ezt a kérdést járom körül: megvizsgálom és röviden bemutatom, hogy a szociolingvisztikában általában elfogadott szempontrendszer, illetve ennek a kibővített változata mit mond az egységes számi vagy a több számi nyelvre való felbontás lehetőségeiről. Másképpen fogalmazva: egy vagy több számi nyelv van? Ha pedig több számi nyelv van, akkor vajon hány számi nép?

A *Magyar dialektológia* című egyetemi tankönyvében Kiss Jenő a nyelv és nyelvjárás megkülönböztetésének három kritériumát adja: lingvisztikai hasonlóság (kölcsönös érthetőség), az Ausbau-jelenség, más néven föléboltozódás (azonnyelvi köznyelv, ill. irodalmi nyelv megléte) és a beszélői szándék (nemzeti és/vagy nyelvi identitástudat) (Kiss J. 2003: 32).

Ha a számít vizsgáljuk, ezeket a szempontokat érdemes néhány továbbitól bővíteni, melyek részben összefüggenek a fentiekkel, ám mégis hozzátehetünk ezekhez új tényeket is, árnyalhatjuk az így kapott képet. Ezek a földrajz, politika, gazdaság, szociológiai helyzet, demográfia, történelem és a kultúra (utóbbiba beleértve a vallást is).

Nézzük most tehát egyenként az összes felsorolt lehetőséget, majd állapítsuk meg, melyik alapján hány számi nyelv létezik!

2.4.2. Településenkénti számi adatgyűjtés

A nemzetközi dialektometriai szakirodalomban leírt, különösen a salzburgi dialektometriai iskola¹² módszereivel végzett kutatások alapján felmerülhetne egy számi adatgyűjtőpont-hálózat kiépítésének a gondolata. Egy ilyen hálózatban végzett adatgyűjtő munka révén létrehozható lenne egy számi nyelvjárás atlasz, illetve a számi idiómák közti viszonyt is behatóbban lehetne vizsgálni a helyi nyelvjárások szintjén megmutatózó hasonlóságok és különbségek összegzéséből következtetve. Sajnos azonban egy ilyen hálózat kiépítése Számiföldön ma már majdhogynem lehetetlen. Nem kifejezetten számispecifikus problémáról van szó. Európa számos országában egyre nehezebb feladat a régi nyelvatlások aktualizálása, mivel az emberek egyre könnyebben és egyre gyakrabban váltanak lakhelyet, és költöznek el akár több száz kilométerrel odébb. Így a helyi nyelvjárások gyakran eltűnnek, a költözők által eredetileg beszélt helyi nyelvjárás (tkp. a beszélők eredeti idiolektusa) pedig vagy a „köznyelvvél” keveredik (a számikkal kapcsolatban ilyenről természetesen nincs szó), vagy azzal a helyi dialektussal, amely az új lakhelyükön használatos. A számik esetében a költözés szintén gyakorivá vált, és például az a település, ahol ma a legtöbb déli számi beszélőt találhatjuk, nem más, mint Stockholm. Emellett persze meg lehetne említeni sok más olyan tényezőt is, amely valamilyen módon a nyelvjárások „ellen” dolgozik az utóbbi évtizedekben – elég, ha csak a telekommunikáció rohamos fejlődésére gondolunk.

3. Konklúzió

Az egyes számi idiómák körében végzett komparatív lexiko-etimológiai kutatások egyértelműen azt támasztják alá, hogy a lexikon szintjén az északi számi és az inari számi mutatja a legnagyobb hasonlóságot a vizsgált (a csoportosítások alapján problémás) számi idiómák között. A vázolt kutatások alapján elmondható, hogy a lexikon fényében nem indokolt az északi és az inari számi közé markáns határvonalat húzni és e két idiómát két külön csoportba sorolni.

A lexiko-etimológiai és dialektometriai vizsgálatoknak nem célja a korábbi kutatási eredményeket és csoportosításokat helyettesíteni, azokat devalválni, sokkal inkább azokat kiegészíteni. A fő cél az, hogy felhívjuk a figyelmet a lexikon szintjének elhanyagolt mivoltára, illetve jelentőségére.

A kutatások folytatásaként a vizsgált korpuszok kibővíthetők. A kutatásokat ki lehet terjeszteni további számi idiómákra, illetve esetlegesen helyi nyelvjárásokra is, amennyiben biztosított a megbízható adatforrás.

¹² Lásd például Goebel 2011.

Gyakoriak a különféle elírások, helyesírási hibák. Néhány magyar példa: *ásít* helyett *císít*, *küzd* helyett *küzöl*, *bárd* helyett *bárcl*, *elítél* helyett *elétel*. Az ilyen és ehhez hasonló hibák alapján úgy tűnik, mintha egy magyarul nem tudó munkatárs kézirat alapján vitte volna be az adatokat.

A magyar fordításoknál gyakori hiba a fonetikai átírás és a standard ortográfia keveredése egy szón belül. Például *tajték* helyett *tayték*, *család* helyett *czalád*.

Erősen megkérdőjelezhető, hogy egyes fogalmak vizsgálata szükséges-e az uráli (és egyéb) nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek esetében. Néhány példa: *parrot*; *porpoise*, *dolphin*; *whale*; *elephant*; *camel*; *crocodile*, *alligator*; *chili pepper*; *poncho*; *grass-skirt*; *banana tree*; *banyan*; *sweet potato*; *yam*; *tapioca*, *manioc*, *cassava*.

Ezen problémákat félretéve – és az észlelt hibák javítása után – végeztem egy lexiko-etimológiai analízist 1310 helyett 1250 fogalmat vizsgálva öt olyan uráli nyelvben, amelyek a korábbi kutatásaimban is szerepeltek (északi számi, észti, finn, komi, magyar). Csak azokat a fogalmakat mellőztem, ahol valamely nyelv esetében valamiért hiányzott a fordítás. Ezen kívül több esetben módosítottam a magyar fordítást. Az eredményeket a 6. TÁBLÁZAT foglalja össze.

6. TÁBLÁZAT

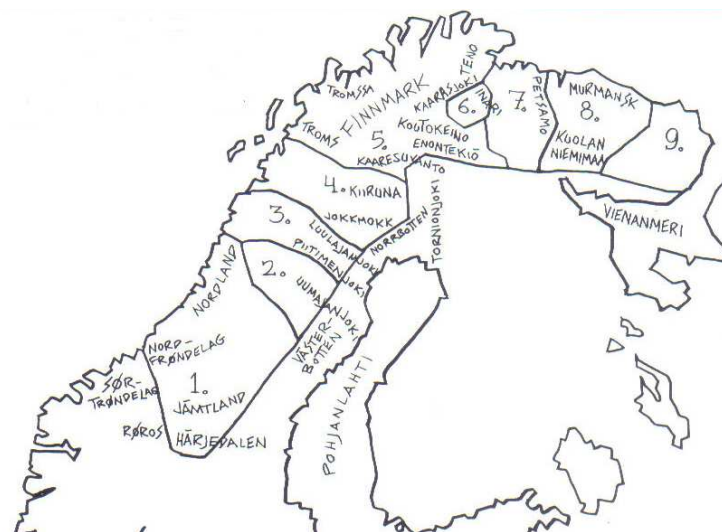
Az 1250 IDS-fogalomra épülő korpusz vizsgálatok tapasztalható egyezési mutatók öt uráli nyelv esetében

Rangsor	Nyelvpár	Egyezési mutató
1.	finn – észti	55,5 %
2.	finn – északi számi	31,2 %
3.	észti – északi számi	25,5 %
4.	észti – komi	10,4 %
5.	finn – komi	10,2 %
5.	finn – magyar	10,2 %
5.	észti – magyar	10,2 %
8.	magyar – komi	9,3 %
9.	északi számi – komi	8,7 %
9.	északi számi – magyar	8,7 %

A nyelvpárok egyezési mutató szerinti rangsorolása tekintetében az eredmények egyértelmű hasonlóságot mutatnak a 274 fogalommal vizsgált gyakoriságalapú korpusz, valamint a 184 fogalommal vizsgált, történeti alapszókincset tükröző korpusz eredményeivel. A mutatók százalékkértékei természetesen alacsonyabbak a nagyobb korpusz esetében.

Az IDS-korpusz fogalmait megvizsgálhatnánk több számi idiómában is, de létrehozhatunk egy saját nagy korpuszt is, kb. 1000 fogalommal. Ez utóbbi talán célravezetőbb lenne, már csak azért is, mert – mint azt a fentiekben is említettem – számos IDS-fogalomnak erősen megkérdőjelezhető a létjogosultsága az uráli nyelvek (és így a számi idiómák) lexiko-etimológiai vizsgálataiban.

A kölcsönös érthetőség a számi esetében csak a szomszédos nyelvváltozatok között működik. A számi nyelvterület ún. dialektuskontinuumot alkot, vagyis a szomszédos nyelvváltozatok beszélői között a megértési problémák csekélyek, ám a nem szomszédos területek beszélői nem vagy csak nagyon nehezen értik egymást. (Magam voltam szem- és fültanúja, amikor egy északi számi nyelvész egy umei háziasszonnyal csak svédül tudott szót érteni.) Az északi számi beszélői ugyanakkor elég jól értik a luleit, a lulei az északin kívül az umeit, stb. Másrészt azonban az inari beszélők csak azért értik az északit, mert az északi presztízse jóval magasabb, és Finnországban ott is beszélnek regionálisan hivatalos nyelvként, ahol az inarit. Ugyanakkor az inari számi nemigen értené meg a koltát, ha a háború után a kolta számik nem települtek volna át a Szovjetunióból Finnországba, ahol folyamatos nyelvi kontaktusban vannak az inari számikkal. A lingvisztikai hasonlóság szempontjából tehát a számi esetében beszélhetünk egy nyelv több nyelvjárásáról, de több különböző nyelvről is.

A számi népcsoportok és nyelvváltozatok elhelyezkedése – az egyik lehetséges felosztás:

1. déli számi, 2. umei számi, 3. pitei számi, 4. lulei számi, 5. északi számi, 6. inari számi, 7. kolta számi, 8. kildini számi, 9. teri számi. Térkép forrása: Ari Kutilla, ld. Lehtola 1997: 9.

Mivel a számi irodalmi nyelv(ek), normanyelv(ek), nyelvi normák még jórészt most van(nak) kialakulóban, Ausbau-jelenségről a számi esetében nemigen beszélhetünk. Ez alapján tehát azt kell mondanunk, hogy több számi nyelv létezik, hiszen majdnem minden nyelvváltozatban van egy olyan, főváltozatnak tekinthető területi változat, amelyre a kialakuló, kialakítandó köznyelv alapul. A kép azonban ennél jóval bonyolultabb lesz, ha tekintetbe vesszük a nyelvjárási kontinuumot is: ekkor ugyanis egyes nyelvváltozatok területi (fő)változatai (ebben az értelemben bátran beszélhetünk

nyelvjárásokról) közelről érintkeznek más nyelvváltozatok dialektusaival, amelyek befolyásolhatják annak szókincsét, nyelvtani szerkezetét is. Még inkább bonyolulttá válik a helyzet, ha azt is számításba vesszük, hogy bizonyos számi nyelvváltozatokat több ország területén is beszélnek, és az adott ország nyelve erősen kihat a számi köznyelvi formákra: gondoljunk itt elsősorban a norvég, svéd és finn közigazgatás és jogrendszer különbségeire, amelyek szóképzési megfeleltetése pl. az északi számban gyakran attól függ, melyik országban beszélt változatról van szó. Az egységesítésre vannak komoly törekvések, de talán nem véletlen, hogy a Giellatekno (a Tromsøi Egyetemen működő számi nyelvtanológiai oldal) három nyelvű (északi számi, norvég és finn) jogi szövedete roppant hiányos, gyakorlati célokra, például fordításra szinte használhatatlan (<http://gtweb.uit.no/webdict/term/index.html>).

A beszélői szándék alapján ismét inkább egyetlen nyelvnek kell tekintenünk a számít: a számik a maguk nyelvét általában *száminak* hívják (illetve ennek megfelelő formájú szóval nevezik meg), bár az egyes nyelvváltozatok beszélői gyakran meg is különböztetik magukat a többitől: így pl. az inari saját neve *anarâškielâ*, az északié *davvigiella*. Ugyanakkor már a számik földjének megnevezése is jelentős eltéréseket mutat a különböző nyelvváltozatokban: *Sápmi*, *Säämi*, *Sää'mm*, *Saemie*, *Saepmie*, *Saapmie*, *Sábme*, *Сáммь*, *Сáмме*, *Saa'mm* – ezen alakok ismeretében mégiscsak indokolt lehet több nyelvről beszélni.

Lappföld földrajzilag hatalmas, mintegy 400.000 km²-es területet foglal magába, amely négy állam területén húzódik keresztül. A beszélők száma ehhez képest igencsak alacsony, mindössze 30–35.000. Maga a terület szintén roppant tagolt: tengerpartok, fjordok, tavak, folyók, a tipikus lappföldi tarhegyek (tundrák) és sík vidékek osztják részekre, így a kapcsolat a számi beszélők között egészen a legutóbbi időkig meglehetősen gyenge és esetleges volt, ezen csak a digitális és információs technika fejlődése változtatott. A számik lakta területeket meg-megszakítják más nyelvek beszélői (norvég, svéd, finn, orosz, komi és nyenyec) által lakott részek. Ebből a szempontból tehát minden Lappföldön beszélt nyelv Abstand-nyelvnek tekinthető, azaz olyan nyelveknek, amelyeket nem lehet egymás nyelvjárásaként értelmezni. Mindezek a jelenségek azt a vélekedést támasztják alá, hogy földrajzi értelemben több számi nyelvről kell beszélnünk.

A politikában természetesen vannak véleménykülönbségek, ám a számiknak van egy nagy közös céljuk: a fennmaradás, ehhez pedig egységre van szükség. Így tehát jobban tesszük, ha egy egységes számi nyelvet tartunk nyilván. Másrésztől azonban nem szabad megfélemlenünk arról sem, hogy a számít négy különböző államban beszélnek, ezek között pedig jelentős különbségek vannak a jogi szabályozások és a politikai gondolkodás terén is, így tehát politikailag nyugodtan említhetünk különböző számi nyelveket is. Ha viszont ehhez hozzáteszük azt is, hogy egyazon állam területén több számi nyelvváltozatot is beszélnek (pl. Finnországban regionálisan hivatalos nyelv az északi, az inari és a kolta számi), akkor megint csak a számi nyelvek különbözőségét kell hangsúlyozni.

Gazdaságilag azt kell mondani, hogy bár a réntartás szinte az egész nyelvterületen fontos jövedelemforrás, ma már sehol nem ez az egyetlen megélhetési forma. A négy országban eltérő jogszabályok érvényesek a réntartásra: Svédországban és Norvé-

2.4. Kitekintés – további kutatások

2.4.1. Vizsgálatok nagyobb korpusz alapján

Természetesen mindig lehet folytatni a kutatásokat, lehet újabb irányokat keresni. Jelen esetben – a fentiekben vázoltak alapján – két fő lehetőség kínálkozik: az egyik a korpusz kibővítése (több fogalomra), a másik pedig a korpusz feldolgozására vonatkozik, nevezetesen a feldolgozás során figyelembe lehetne venni az esetleges szinonimákat is, tehát nem csak egy megfelelőt rendelni egy fogalomhoz egy adott idiómában. Felmerül persze a kérdés, hogy mindez mennyiben befolyásolná az eredményeket.

Ha a nagyobb korpuszsal szeretnénk dolgozni, a The Intercontinental Dictionary Series¹¹ egy lehetséges opció. Az IDS-projekt az 1980-as években indult azzal a céllal, hogy létrejöjjön egy olyan adatbázis, amelyben a világ minden tájáról, sok-sok nyelvből származó szójelentések úgy vannak rendszerezve, hogy lehetséges legyen a lexikai szintű összevetés. A projektnek köszönhetően olyan kevéssé ismert nyelvekről is megőrizhető így információ, amelyeket a kihalás fenyeget.

Az IDS-adatbázis 1310 fogalmi egységre épül, és megengedettek egy adott nyelven belül egy adott fogalom esetében a szinonimák. Az anyag bizonyos uráli nyelveken is létezik, van például észti, finn, magyar, komi és északi számi lista is. Az adott nyelveken a fogalmak megfelelői (az ún. fordítások) vagy standard ortográfiával vagy fonetikai átírásban szerepelnek, vagy esetleg mindkét formában.

Ha megnézzük az adatbázist az interneten, különféle problémákra figyelhetünk fel. Nézzünk meg ezek közül néhányat.

Némely angol címszó (azaz a megadott fogalom) pontatlanul van megfogalmazva: a magyarázatoképpen illetve pontosításképpen esetlegesen megadott szinonimák több esetben jelentősen különböző fogalmakat takarnak, félrevezetve így a fordítókat, akik más nyelveken létrehoznák az adatbázist, és félrevezetik az adott nyelveket nem beszélő felhasználókat is, mivel nem világos, hogy ezekben az esetekben a fordítások mely fogalmat takarják. Álljon itt erre három példa: 1. *spring, well*; 2. *vein, artery*; 3. *river, stream, brook*.

Egyes nyelveken az egyes fordítások összehasonlíthatatlanok más nyelvekre történt fordításokkal, mivel igazából eltérő fogalmakat takarnak. Erre jó példa az angol *boar* címszó, amely jelentése lehet 'kan disznó' és 'vaddisznó' is, és e polyszémia okán fordulhat elő az, hogy a *boar* címszónak az IDS-adatbázisban szereplő megfelelői az egyes uráli nyelveken nem vethetők össze egymással: észti *kult* ('kan disznó'), finn *karju* ('kan disznó'), komi *өӧппорць* ('vaddisznó'), magyar *vaddisznó*.

Érthetetlen okokból teljesen hibás fordításokra is van példa: angol *cockroach* ≠ magyar *porosz* (!), a helyes fordítás *csótány* vagy *svábbogár* lenne; angol *beget* (*of father*) ≠ magyar *születik*, a helyes fordítás *nemz* lenne; angol *be born* ≠ magyar *szül*, a helyes fordítás *születik* lenne.

¹¹ <http://ids.cild.org>

5. TÁBLÁZAT

A 184 Swadesh-fogalomra épülő történeti alapszókincs-korpusz vizsgálatok tapasztalható egyezési mutatók hat uráli nyelv esetében

Rangsor	Nyelvpár	Egyezési mutató
1.	finn – észti	72,3 %
2.	észti – lív	71,7 %
3.	finn – lív	65,2 %
4.	finn – északi számi	38,6 %
5.	lív – északi számi	37,0 %
6.	észti – északi számi	36,4 %
7.	finn – komi	27,7 %
8.	lív – komi	26,1 %
9.	észti – komi	25,5 %
10.	komi – magyar	23,9 %
11.	finn – magyar	21,7 %
11.	északi számi – komi	21,7 %
13.	észti – magyar	20,7 %
13.	lív – magyar	20,7 %
15.	északi számi – magyar	17,4 %

A finn – észti nyelv pár eredménye ismét a lulei számi – kolta számi idióm párral eredményéhez hasonlatos. Érdekes, hogy az északi számi – finn nyelv pár hasonlósági mutatója mindössze 40% körüli.

2.3.3. Összegzés

A bemutatott vizsgálatok konklúziójaként elmondhatjuk, hogy a lexikai hasonlóságok alapján az inari és az északi számi áll egymáshoz a legközelebb a főbb számi idiómák között.

Nincs okvetlenül szükség új csoportosítás(ok) létrehozására, szeretném azonban kiemelni az eddig elhanyagolt lexiko-etimológiai összehasonlító kutatások jelentőségét – már csak azért is, mert mint azt láthattuk, a szokásostól eltérő kép rajzolódhat ki a lexikon szintjén végzett dialektometriai analízisek során.

Ha mindenképp szeretnénk a fentiekben vázolt kutatások alapján csoportosítani a számi idiómákat, akkor az északi számit és az inari számit mindenképp egyazon csoportba kell sorolnunk.

Szeretném leszögezni, szó sincs arról, hogy az egyéb nyelvi szinteken végzett komparatív vizsgálatoknak, illetve a különböző, régebbi idióm csoportosításoknak ne lenne létjogosultsága. Mint azt említettem, a csoportosításokkal a fő problémát az jelenti, ha véka alá rejtjük, milyen alapokon nyugszik a nyelvváltozatok besorolása, elhallgatva ezáltal azt, hogy mit is tükröz egy adott csoportosítás. A másik fő problémát, nevezetesen a lexikon szintjének mellőzöttségét pedig már említettem.

giában ez a számik privilégiuma, Finnországban és Oroszországban ilyen korlátozás nincs. A réntartás mellett a hagyományos számi foglalkozások a vadászat és a halászat, ezek azonban természetesen soha nem csupán a számikra voltak jellemzők. Jelentősebb ipari létesítmények Lappföldön nemigen vannak, leszámítva néhány svéd és norvég bányavidéket, valamint a Kola-félszigeten, elsősorban Murmanszkban működő kisebb gyárakat (amelyekben a számik gyakorlatilag soha nem dolgoztak). Jelentős gazdasági bevételt produkál még Lappföldön a turizmus is, ám ez sem csak a számiknak biztosít megélhetést. Gazdasági szempontból tehát szintén azt kell mondanunk, hogy a számi nyelv egységesnek tekinthető.

A szociológiai és szociolingvisztikai szempontokról köteteket lehetne írni, itt azonban csak nagyon röviden, a számunkra legfontosabb elemek megemlítése szintjén foglalkozunk e kérdéssel – hiszen valójában az egész cikk szociolingvisztikai témájú. A számi nyelv presztízse, így használata, ismerete napjainkban folyamatosan nő, ám még mindig nem érte el a kellő szintet, a számik anyanyelvének használata a hivatali, tudományos és oktatási ügyekben nem vált még általánossá. Finnországban a számi nyelvtörvény (<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2003/20031086>) ugyan lehetővé teszi a számi nyelvű ügyintézkést a kétnyelvű területeken, valamint bizonyos alapszolgáltatásokat (pl. házasságkötést) az ország egész területén, ennek gyakorlati megvalósítása gyakran nehéz: ha pl. valaki Lappföldtől délre számi nyelven akar házasságot kötni, akár hónapokat is várhat, míg egy számiul beszélő pap (vagy anyakönyvvezető) odaérkezik. A különböző számi nyelvváltozatok presztízse is eltérő, a legmagasabb az északi számié: ennek már nagyjából kialakult az irodalmi és köznyelvi formája, mind a nyomtatott kiadványok számában, mind az internetes elérhetőségben, mind pedig a digitális szolgáltatások terén ez a számi vezet. Így nem egyszer előfordul, hogy más nyelvváltozatok helyett azok a számi fiatalok, akik első nyelvként nem a számit sajátították el, végül az északit kezdik el tanulni (vö. Kiss N. 2008). Ezeket a jelenségeket szem előtt tartva tehát nemigen tudjuk eldönteni, vajon egy vagy több számi nyelv létezik-e.

A demográfiai helyzet sem igazít el minket a kérdésben. Az etnikai számik száma kb. 70–80.000 fő, közülük 40–50.000 él Norvégiában, 20–25.000 Svédországban, 6.000 Finnországban, 2.000 Oroszországban. A számi beszélők száma jóval alacsonyabb, kb. 30–35.000 fő, közülük az északi számit beszélő nagyjából 25.000 ember, a többi nyelvváltozat beszélőinek létszáma egyenként néhány tíztől néhány ezerig terjed. Hozzá kell azonban tenni, hogy ahány forrás, annyi adat, egyik szám sem tekinthető pontosnak. Ennek oka elsősorban az lehet, hogy a számik körében mind a mai napig él egyfajta félelem a nemzetiségük miatti diszkriminációtól – ez ma törvényi szinten már természetesen sehol nincs jelen, de a korábbi megaláztatások emlékeit az idősök átadják a fiatalabb generációknak is. Másrészt viszont a mai pozitív megkülönböztetés folytán sokan mégis büszkén felvállalják számiságukat. A bizonytalanság harmadik oka pedig az, hogy egyre többen beszélnek a számit második vagy idegen nyelvként, így a beszélők számában a felmérésekben jelentős különbségek észlelhetők annak függvényében, hogy milyen módszerekkel és kik között végzik azokat. Az alacsony lélekszám miatt tehát érdemesebb lenne ugyan egyetlen számi

nyelvről beszélni, de az erős demográfiai tagoltság miatt mégis inkább több nyelvnek tekintendő.

A számi történelem ismét egy olyan szempont, amely egyszerre egyesíti és választja el egymástól a számikat. Anélkül, hogy a részletekbe itt belemerülnénk, el kell mondani, hogy a norvégiai és svédországi számik múltja sok hasonló vonást mutat (a két ország történelme amúgy is sok ponton érintkezik), a finnországiaké a XIX. századtól kezd tőlük eltérni, amikor a mai Finnország területe orosz fennhatóság alá került, míg az oroszországi számik mindig is más körülmények között éltek, mint nyugati társaik. Különleges ebből a szempontból a kolták helyzete, akik a második világháború után települtek át Finnországba. Mivel a számi történelem egyszerre mutat nagyon sok hasonló és eltérő vonást, ennek tükrözéseként nyelvi szempontból sem mondhatunk mást, mint hogy a számi lehet akár egy, akár több nyelv is.

Hasonló eredményre juthatunk, ha a számi kultúrát vizsgáljuk meg: az egyesítő és elválasztó tendenciák egyaránt megfigyelhetők. A népi hagyományok egyes pogány elemei keverednek a számik körében ma már általánossá vált kereszténységgel; a jocka mint közös népzenei, népköltészeti műfaj az egész számi területen általánosnak tekinthető; a réntartás, vadászat és halászat ma is fontos gazdasági tevékenység Lappföldön, bár már modern formában. A kultúra ugyanakkor el is választja egymástól a számi csoportokat: a skandináviai számik – az Oroszországból érkezett finnországi koltákat kivéve – lutheránusok, míg az oroszországiak ortodoxok. Számi nyelvű tudomány néhány üdítő kivételtől eltekintve szinte csak északi számiul létezik. A modern kultúráról szólván nem lehet nem megemlíteni néhány újságot, pl. *Sápmelaš*, *Sáogat*, *Sámi Áigi*, a rádió- és tévéprogramokat (amelyek a Kola-félszigetet kivéve mindenhol megtalálhatók), Nils Gaup *Ofelaš* (magyarul *Nyomkereső*) c. játékfilmjét, illetve az olyan jelentős írókat, költőket, mint Nils-Aslak Valkeapää vagy Kirsti Paltto és mások, a számi nyelvű könnyűzene sztárjait: Mari-Boine Persent vagy az *Angelit / Anjel nieiddat* nevű együttest, a *Beaivvaš*, a *Sydsamisk Teater* és a *Rávgoš* színházakat, stb. Bár ezek legnagyobb része északi számi nyelvű, minden számi magáénak érzi, vagyis a modern kultúra arról kezdhet meggyőzni minket, hogy a számira mégiscsak egy nyelvként tekintünk.

Ha már most összevetjük az eddig átnézett szempontokat, a kép igencsak tarka és változatos. Sem a hagyományos hármas kritériumrendszer, sem pedig annak kibővített változata nem ad egységes támpontot annak megállapításához, hogy a számi vajon egy vagy több nyelvnek tekintendő-e. A számik számára létezik közös nemzettudat, közös nemzetkép, közös kultúra, léteznek közös célok, de nem létezik közös nyelv. A kérdés így tehát továbbra is nyitott; és a bevett szokás szerint a nyelvtudományban, főleg a hagyományos finnugrisztikai kutatásokban továbbra is használhatjuk a számi nyelv és annak nyelvjárásai fogalmát, míg a mindennapi életben, a szociolingvisztikában és nyelvpolitikában célszerűbb több számi nyelvről beszélni – megengedve mindkét helyzetben az eltérő definiálást és használatot is.

Rangsor	Idiómapár	Egyezési mutató
1.	északi – inari	90,2 %
2.	inari – kolta	85,9 %
3.	lulei – északi	83,2 %
4.	északi – kolta	81,5 %
5.	lulei – inari	79,3 %
6.	lulei – kolta	71,2 %

Ebben az esetben is az északi számi – inari számi páros mutatja a legnagyobb egyezést, mégpedig 90,2%-os eredménnyel (a gyakoriságalapú korpusznál ennek az idiómapárosnak 90,8% volt az egyezési mutatója, a különbség tehát elhanyagolható). A további idiómapárok helye a rangsorban szintén egybevág a másik korpusz alapján kirajzolódott eredménnyel. Az első helyen álló páros kivételével az egyezési mutatók kicsit magasabbak a történeti alapszókincs alkotta korpusz esetében, ami részint a kevesebb vizsgált fogalomnak, részint a magasabb fokú etimológiai stabilitásnak tudható be – ne feledjük, hogy az itt vizsgált Swadesh-fogalmak régóta részét képezik a számi idiómáknak.

Mint azt a 2.3.1.1. részben is említettem, felmerülhet a kérdés, hogy a vizsgált fogalmak mennyisége elegendő-e. Ez a felvetés a Swadesh-fogalmak esetében még inkább érthető, mint a gyakoriságalapú listával kapcsolatban, hiszen itt „csak” kb. 200 fogalomról van szó. April és Robert McMahon, valamint Sheila Embleton leírják, hogy 200 fogalom vizsgálata mindenképp megbízhatóbb eredménnyel jár, mint 100 fogalomé (McMahon – McMahon 2003: 24–25; Embleton 1986: 89–93), ugyanakkor azt is egyértelműen megfogalmazzák, hogy 500 fogalom vizsgálata nem mutat jelentős különbséget egy 200-as lista eredményeihez képest (McMahon – McMahon 2005: 94–96).

2.3.2.2. Referenciaanalízis egyéb uráli nyelvekkel

A történeti alapszókincset képviselő 184 Swadesh-fogalom alapján elemeztem az északi számi és öt másik uráli nyelv viszonyát is¹⁰. A végeredményt az 5. TÁBLÁZAT mutatja be.

¹⁰ Egyes uráli nyelvek Swadesh-fogalmak alapján mutatott lexikai egyezéseit korábban már más kutatók is vizsgálták, lásd például Raun 1957: 152–153; Lehtiranta 1982: 114; Helmszkij 1982: 11; Viitso 1997: 915. A publikált eredmények több esetben markáns eltéréseket tartalmaznak. Mivel az adott szólistákat nem tették közzé a számadatok mellett, és nem is részletezik a listák összeállításának alapelveit, a publikált számadatok nem építhetők be további kutatásokba, csak referenciaként lehet hivatkozni rájuk. Ráadásul többször is előfordul, hogy valaki (rejtett/véletlen) módosításokkal hivatkozik mások számadataira. A fentiekkel kapcsolatban lásd Tillinger 2014: 82–84.

3. TÁBLÁZAT

A 274 fogalomra épülő, szógyakorisági alapú korpusz vizsgálatok tapasztalható egyezési mutatók négy uráli nyelv esetében

Rangsor	Nyelvpár	Egyezési mutató
1.	finn – észti	63,9 %
2.	finn – északi számi	42,3 %
3.	észti – északi számi	31,8 %
4.	finn – magyar	14,6 %
5.	észti – magyar	13,5 %
6.	északi számi – magyar	9,5 %

2.3.2. Lexiko-etimológiai analízisek a történeti alapszókincs fényében

2.3.2.1. A számi idiómák vizsgálata

A már említett négy számi idióma egymáshoz való viszonyát a történeti alapszókincs függvényében is elemeztem 184 Swadesh-fogalom alapján⁹. Az eredmények nagyon hasonlóak a gyakoriságalapú korpusz analízisének eredményeihez – lásd 4. TÁBLÁZAT.

4. TÁBLÁZAT

A 184 Swadesh-fogalomra épülő történeti alapszókincs-korpusz vizsgálatok tapasztalható egyezési mutatók a négy vizsgált számi idióma körében

⁹ Morris Swadesh fogalomlistái eredetileg glottokronológiai vizsgálatokhoz készültek. A glottokronológia módszerét sokan kritizálták, és egyértelműen megbukott (lásd például Kroeber 1955; Gudschinsky 1956; Hoijer 1956; Rea 1958, 1973, 1990; Bergsland & Vogt 1962). A Swadesh-listák fogalmai ugyanakkor elég jó keresztmetszetet nyújtnak a történeti alapszókincsnek, így egyéb nyelvészeti összevetésekhez megfelelő kiindulópontok lehetnek. Swadesh készített egy 215, egy 200, majd később egy 100 fogalomból álló listát is (Swadesh 1950; 1952: 456; 1955: 124). A rövidebb listákon szerepel néhány olyan fogalom is, amely az eredeti, 215 fogalmat tartalmazó listán nem szerepelt, így összesen 224 Swadesh-fogalommal számolhatunk. Swadesh a fogalmakat angol szavak formájában adta meg, amelyek megfelelőit nem minden fogalom esetében lehetséges egyértelműen meghatározni a számi idiómákban. Ez az oka annak, hogy 40 fogalmat mellőztem a kutatásaimban, így épült végül a korpusz 184 Swadesh-fogalomra. A korpusz természetesen saját összeállítású, a szőlísták összeállítási elveiről részletesen lásd Tillinger 2014.

Bibliográfia

- AIKIO, Marjut
1988 *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- CSEPREGI Márta (szerk.)
1998 *Finnugor kalauz*. Panoráma Kiadó, Budapest.
- KISS Jenő (szerk.)
2003 *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KISS Norbert
2008 *A finnugor nyelvek szociolingvisztikai helyzete napjainkban*. Előadás a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Kézirat.
- KORHONEN, Mikko
1981 *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEHTIRANTA, Juhani
1989 *Yhteisaamelainen sanasto*. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki.
- LEHTOLA, Veli-Pekka
1997 *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta, taide*. Kustannus-Puntsi, Inari.
- MANTILA, Harri
2008 *A finn nyelvpolitika*. In: G. Bogár Edit (szerk.): *Kontrasztok. Ünnepi konferencia a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének 50 éves évfordulóján. A konferencián elhangzott előadások*. Comenius Egyetem, Pozsony. 117–125.
- NANOVFSZKY György (szerk.)
2000 *Nyelvrokonaink*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- PASANEN, Annika
2003 *Kielipesä ja revitalisaatio. Karjalaisten ja inarinsaamelaisten kielipesätoiminta*. Pro-gradu työ.
<https://www.doria.fi/xmlui/bitstream/handle/10024/63779/kielipes.pdf?sequence=1>.
- SAMMALLAHTI, Pekka
1998 *The Saami Languages – An Introduction*. Davvirji, Kárášjohka.

Internetes források

- <http://giellatekno.uit.no>
<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2003/20031086>
http://senc.hum.helsinki.fi/wiki/History_of_the_Kola_Saami

G. Bogár Edit

A számi idiómák¹ és a dialektometria

1. A számi nyelvváltozatok és azok csoportosítása

Kilenc főbb számi idiómát szokás megkülönböztetni (déli, umei, pitei, lulei, északi, inari, kolta, kildini, teri), ezeket hívják sokszor számi nyelveknek. Sápmi, azaz Számiföld, ahol a különböző számi nyelvváltozatokat (a feltételezett 80–100 ezer fő számiból) összesen 30–40 ezren beszélnek, meglehetősen nagy kiterjedésű, kb. 400–450 ezer km – nagyobb tehát, mint Finnország vagy Németország, és majdnem akkora, mint Svédország vagy Spanyolország. Ezt a kilenc idiómát nyelvészek rendszeresen csoportosítgatni szokták, ahol is a csoportok hivatottak tükrözni az idiómák egymáshoz viszonyított hasonlóságát, azaz a köztük tapasztalható nyelvi távolságokat. Ami felettébb érdekes, az az, hogy több, egymástól eltérő csoportosítással találkozhatunk a szakirodalomban. Joggal merül fel hát a kérdés, hogy mit is tükröznek ezek a csoportosítások, ha ennyire különbözőek.

Knut Bergsland (1968) egyértelművé tette, hogy mindegy, hogyan kategorizáljuk a nyelvváltozatokat, mindig is több lehetséges és elfogadható csoportosítás lesz, annak függvényében, hogy milyen nyelvi sajátosságokat, egyezéseket, különbségeket, izoglosszákat akarunk előtérbe helyezni a fiktív határvonalak meghúzásakor. Bergsland ugyanakkor úgy vélte, hogy ha szeretnénk kialakítani egy összegző csoportosítást a számi idiómákra nézve, akkor a határt két nagy csoport (egy nyugati és egy keleti) között a lulei és az északi számi közt kell meghúznunk, és nem az északi és az inari számi között (Bergsland 1946: VIII). Ezen véleményét nagyon sokáig szinte egyik számi idiómákkal foglalkozó tudós sem osztotta.

Mikko Korhonen (1981: 3–5) is több lehetséges csoportosítást vázolt, de van egy közös pont ezekben: az északi és az inari számi között mindig markáns vonalat húzott, ezt a két idiómát két különböző csoportba helyezve. Korhonen szerint vagy két csoportot állítunk fel – egy nyugatit (déli, umei, pitei, lulei, északi) és egy keletit (inari, kolta, akkalai², kildini, teri) –, vagy esetleg elképzelhető még egy hármas felosztás – déli csoport (déli, umei), centrális csoport (pitei, lulei, északi), keleti csoport (inari, kolta, akkalai, kildini, teri). A Korhonennél szereplő hármas felosztást korábban Björn Collinder (1953: 64) is bemutatta már.

Jocelyne Fernandez-Vest (1997: 12) egy még osztottabb képet vázol – amelyet mellel „tradicionális” felosztásnak titulál –, ám az északi és az inari közti választóvonal ismét látványos. Fernandez-Vest szerint négy csoportba sorolhatjuk a számi

¹ A számi esetében az elmúlt évtizedekben rendszeresen felmerül a kérdés, hogy egy számi nyelvről és annak nyelvjárásairól, vagy inkább több számi nyelvről és azok dialektusairól helytállóbb-e beszélnünk (lásd például Collinder 1949: 2; Sammallahiti 1985: 149; Hansegård 2000). Én most nem kívánok ebben a kérdésben állást foglalni, így a semleges idióma terminussal illetem a számi nyelvváltozatokat. A nyelv kontra nyelvjárás problematikája egyébként inkább politikai, mintsem nyelvészeti kérdés. Nyelvészeti szempontból az egyes nyelvváltozatok egymáshoz viszonyított szintbesorolása sokkal lényegesebb, mint az adott szintekre alkalmazott terminus (Tillinger 2013; 2014: 18–23; 2015: 11–34).

² Az akkalai számi már kihaltak tekinthető.

mutatja, hogy a legtöbbször külön csoportba sorolt két idióma, azaz az északi és az inari számi mutatja egymással a legnagyobb arányú lexikai egyezést. A különbség az első és a második idiómápar között jelentős, több mint 10 százalékpont. Az északi számi – lulei számi páros áll a harmadik helyen 77,9%-kal. Ami tehát az északi számi eredményeit illeti a többi számi idiómához viszonyítva, a luleivel alkotott párosa áll a második helyen, a különbség pedig az első helyen álló északi – inari párosításhoz képest több mint 12 százalékpont.

2. TÁBLÁZAT

A 448 fogalomra épülő, szógyakorisági alapú korpusz vizsgálatokor tapasztalható egyezési mutatók a négy vizsgált számi idióma körében

Rangsor	Idiómápar	Egyezési mutató
1.	északi – inari	90,8 %
2.	inari – kolta	79,9 %
3.	lulei – északi	77,9 %
4.	északi – kolta	75,9 %
5.	lulei – inari	72,5 %
6.	lulei – kolta	63,2 %

Ha az egyes szófajoknál külön-külön elemezzük a kapott értékeket, minden esetben hasonló végeredményt kapunk.

2.3.1.2. Referenciaanalízis egyéb uráli nyelvekkel

Referencia gyanánt, annak érdekében, hogy a számi idiómák eredményei összevetethetők legyenek egyéb nyelvpárok eredményeivel is, hasonló lexiko-etimológiai vizsgálatokat végeztem más uráli nyelvekkel is. Megnéztem a 845 leggyakoribb szót a megbízható gyakorisági szöveggel vagy szótárral rendelkező nyelvekben (északi számi, észt, finn, magyar⁷), majd kiválasztottam azokat a fogalmakat, amelyek mindegyike megtalálható a 845 leggyakoribb között az adott nyelvekben. 274 ilyen fogalmat találtam⁸. Az eredmények – lásd 3. TÁBLÁZAT – egyebek mellett azt mutatják, hogy a finn – észt páros egyezési mutatója (63,9%) a lulei és a kolta számi alkotta páros mutatójához (63,2%) hasonlítható.

⁷ A felhasznált magyar gyakorisági szótár: Füredi – Kelemen 1989; a többi vizsgált uráli nyelv gyakorisági szótárára, illetve az északi számi gyakorisági szöveggel fentebb már utaltunk.

⁸ További lehetőség lett volna, ha nem csak a közös fogalmakból állítom össze a korpuszt. Egy bővebb korpusz lexiko-etimológiai vizsgálata részét képezheti a jövőbeni kutatási terveimnek.

2.3.1. Lexiko-etimológiai analízisek a gyakorisági alapszókincs fényében

2.3.1.1. A számi idiómák vizsgálata

Pekka Sammallahti (1998) publikálta a 845 leggyakoribb északi számi szó listáját. Ezen listáról válogattam ki a leggyakoribb és legfontosabb szófajokhoz (ige, főnév, melléknév) tartozó szavakat, szám szerint 448-at. Az adott szavak által képviselt fogalmakat jelölő szavakat összegyűjtöttem három másik számi idiómából, így összesen négy számi idiómát vizsgáltam: lulei, északi, inari és kolta. Azért ezekre az idiómákra esett a választásom, mivel az ezek közötti határvonalak a legproblémásabbak a különböző csoportosításokban.

Felmerülhet a kérdés: Mire elég, mit mutathat 448 fogalom? Az 1. TÁBLÁZAT azt mutatja, hogy az egyes nyelvek leggyakoribb szavai milyen mértékben fedik le azt a szövegtörzset – azaz hány százalékát teszik ki annak a szövegtörzsetnek –, amely alapján a szavak gyakoriságát meghatározták. A táblázatban szereplő adatok az ott említett nyelvek gyakorisági szótáraiból⁶ származnak, illetve azok adatai alapján lettek kiszámolva. A 100 leggyakoribb szó 35–45%-át lefedheti a teljes szövegtörzsetnek, míg az 500 leggyakoribb szó kb. 60% lefedésére képes. 500 szó felett ez az arány nem változik oly jelentős mértékben, hogy érdemes lenne bővíteni az alapszókincstörzsetet.

1. TÁBLÁZAT

A nyelvenként feldolgozott szövegtörzsetnek az *n* leggyakoribb szó általi százalékos lefedettsége az egyes nyelvekben

<i>A leggyakoribb szavak száma</i>	<i>ész t</i>	<i>finn</i>	<i>lett</i>	<i>norvég</i>	<i>holland</i>	<i>szlovák</i>
10	19 %	–	14 %	20 %	21 %	27 %
50	33 %	–	28 %	40 %	36 %	47 %
100	41 %	35 %	35 %	46 %	43 %	56 %
500	60 %	55 %	–	60 %	58 %	73 %
1000	69 %	65 %	66 %	66 %	–	80 %
2000	77 %	74 %	77 %	73 %	–	87 %

A kiválasztott 448 gyakori fogalmat a négy vizsgált számi idiómában képviselő szavak elemzésének eredménye azt mutatja, hogy a legnagyobb mértékű lexikai egyezés az északi számi és az inari számi között figyelhető meg, nevezetesen 90,8%. A különböző idiómák eredményeinek rangsora – lásd 2. TÁBLÁZAT – világosan

⁶ ész t: Kaalep – Muischnek 2002

finn: Saukkonen – Haipus – Niemikorpi – Sulkala 1979

lett: Jakubaite – Guļevska – Ozola – Prūse – Rubina – Sika 1969

norvég: Heggstad 1982

holland: Uit den Boogaart 1975

szlovák: Mistrík 1969

idiómákat, a következőképpen: déli csoport (déli), centrális csoport (umei, pitei, lulei), északi csoport (északi), keleti (inari, kolta, kildini, teri).

Pekka Sammallahti munkáiban szintén választóvonalat találhatunk az északi és az inari számi között. Sammallahti (1998: 6) két csoportot feltételez, egy nyugatit (déli, umei, pitei, lulei, északi) és egy keletit (inari, kolta, akkalai, kildini, teri) – ezen felosztás Korhonen egyik csoportosításával vag egybe.

Az északi számi és az inari számi között feltételezett éles határvonalról egyébként már 1906-ban említést tett Frans Äimä (Ryding 2013: 53).

Ezen esetek mindegyikében a csoportosítások főleg a fonológiai és morfológiai eltéréseken alapulnak, és elsődlegesen a nyelvtörténeti változásokat tükrözik. Felmerül azonban a kérdés, hogy mennyiben tükrözik e különbségek az idiómák „egésze” közti távolságokat, például ha a kölcsönös érthetőségre gondolunk.

Ha az északi germán nyelveket vesszük példaként, a dán és a svéd egy csoportban, az ún. keleti csoportban van, míg a norvég³ egy másikban, az ún. nyugatiban (Barðdal et al. 1997: 24; Bussmann 2002: 251). A kölcsönös érthetőségre vonatkozó kutatások eredményei azonban azt mutatják, hogy a norvég és a svéd anyanyelvi beszélői jobban értik egymást, mint a dánok és a svédek (Maurud 1976; Delsing – Åkesson 2005). Ez a jelenség az érintett nyelvek beszélői számára evidenciaszámba megy.

Sietve szövezném le, hogy véleményem szerint semmilyen csoportosításnak nem tiszte okvetlenül tükrözni a kölcsönös érthetőséget, azaz az idiómák közötti gyakorlati szintű kommunikációs átjárhatóság mértékét. Minden csoportosítás csakúgy, mint az egyes izoglosszák, azt tükrözik, hogy az egyes összehasonlítási paraméterek alapján milyen hasonlóságok és milyen különbségek fedezhetők fel az érintett idiómák között. A gond az, hogy a csoportosítások alapjául szolgáló szempontok sokszor a háttérben maradnak, így nem világos, hogy mit is kellene tükrözniük a határvonalaknak.

A lexikon szintjén aktuálisan megmutatózó szinkron egyezések és különbségek másfajta viszonyokra deríthetnek fényt, mint például a fonológiai különbségek. Ez természetesen a kölcsönös érthetőségre vonatkozóan is igaz. Persze ez utóbbival kapcsolatban óvatossá kell lennünk, mivel egyetlen nyelvi szint vizsgálata nem hozhat teljességgel megbízható eredményeket. A különbségeket több nyelvi szinten kellene vizsgálni, az eredményeket pedig összegezni. De ha egyetlen szintet szeretnénk kiemelni a kölcsönös érthetőség vizsgálata tekintetében, annak a lexikon szintjének kell lennie. Jómagam eredetileg épp ezért kezdtem a lexikon szintjével foglalkozni. Később azonban be kellett látnom, hogy semmi szükség a kölcsönös érthetőség „zászlajára”. Önmagában is elegendő az a tény, hogy a lexikon szintjén történő nagyobb lexiko-etimológiai összevetések és azok mélyebb elemzései újdonságnak számítanak a számi idiómák esetében, sőt az uráli, de még az indoeurópai nyelvek esetében is van mit felfedezni az idiómák aktuális szintjén kapcsolatainak terén. Az alapkérdés tehát az, hogy a számi idiómák lexiko-etimológiai vizsgálatai milyen

³ A norvég nyelv esetében egyesek elkülönítik a *bokmål* és a *nynorsk* változatokat az északi germán nyelvek felosztásakor, a keleti csoporthoz sorolva a bokmål, a nynorskot pedig a nyugatihoz (Frøberg 1967: 96; Ginsburgh – Weber 2011: 42).

eredményt hoznak, és az eredmények hogyan viszonyulnak a „klasszikus” számi idiómascsoportosításokhoz.

2. A számi idiómák kvantitatív lexiko-etimológiai vizsgálata

2.1. Dialektometria

Az egyes számi idiómák közti *nyelvi távolság szisztematikus mérése* (dialektometria) még újdonságszámba megy. A nyelvi távolság mérése több nyelvi szinten is történhet: vizsgálhatjuk az érintett nyelvekben az egy adott fogalmat jelölő szavak fonémasorának elemenkénti egyezéseit és különbségeit, összegezve az idiómapárok eredményeit n számú vizsgált fogalom jelölői esetében (Levenshtein-távolság⁴), de a lexémák szintjén is kutathatjuk az idiómák közti egyezés mértékét, azt vizsgálva, hogy n számú fogalom esetében az egyes fogalmakat az adott idiómákban jelölő szavak milyen arányban vezethetők vissza közös etimonra. Ez utóbbi vizsgálatípusnál az adatok kezelésének és feldolgozásának számos módszere lehetséges. Felmerül például a kérdés, hogy egy adott fogalomnál idiómánként csak egy jelölőt elemzünk-e vagy pedig teret adunk az esetleges szinonimák vizsgálatának is. További kérdés lehet, hogy mit is tekintünk egyezésnek két idióma között egy adott fogalom esetében: a jelölők szótövet vetjük csak össze vagy esetleg a teljes alakot. Ez utóbbi problematika főleg az igék esetében lehet jelentős, amikor az egyes idiómák eltérő igeképző szuffixumokkal vagy különböző prefixumokkal élhetnek. Az igék esetén a szuppletivizmus további kérdéseket vehet fel: ilyenkor az igék paradigmáját különböző etimonokra visszavezethető alakok alkotják, és el kell döntenie, hogy – a szinonimák kezeléséhez hasonlóan – mindegyik szótót bevesszük-e a vizsgálatainkba, vagy csak a főnévi igenév mint „főalak” tövét vesszük figyelembe, stb.

2.2. Håkan Rydving kutatásai

Håkan Rydving (1986, 2013) lexikai összevetéseken alapuló kutatásokat végzett, mégpedig 34 számi település nyelvi adataiból kiindulva. Arról a 34 településről és azokról az adatokról van szó, amelyek az ALE (Atlas Linguarum Europae – Európai Nyelvatlasz) kutatásaiban szerepelnek. Rydving arra a következtetésre jutott, hogy az inari számi nem olyan egyértelműen keleti számi, mint azt állítani szokás.

2.3. Saját kutatások

Amikor először végeztem lexiko-etimológiai vizsgálatokat a Swadesh-fogalmak megfelelőit kutatva hat számi idiómában, a számi nyelvjárási kontinuum gyönyörűen kirajzolódott: mindegyik vizsgált idióma a vele földrajzilag szomszédos idiómával mutatta a legnagyobb lexiko-etimológiai egyezést, és egyértelműen megmutatta a korpusz azt, amit a valóságban a számik maguk is sokszor megtapasztalnak: minél

⁴ Lásd például Heeringa 2004.

messzebb megyünk a térben, annál nagyobbakká válnak a nyelvi távolságok. De volt valami az anyagban, amit különösen izgalmasnak találtam: nevezetesen azt a tényt, hogy a vizsgált anyag alapján az északi számi és az inari számi közelebb áll egymáshoz, mint az északi számi és a lulei számi.

Én magam tehát szintén lexikai összevetéseket végeztem⁵, de teljesen más korpuszok alapján és más feldolgozási módszerrel, mint Rydving. Az én főkorpuszom az érintett idiómák alapszókincséből került ki. Nyelvek teljes szókincsét lehetetlen összehasonlítani, mivel maga a „teljes szókincs” sem egy létező fogalom, másrészt pedig egy élet sem lenne elegendő egy ilyen projekt kivitelezéséhez, nyelvenként többszáz ezer szóval, és valószínűleg feleslegesen. Egyértelmű, hogy ki kell jelölni egy konkrét korpuszt, és erre a célra az alapszókincs egy észszerű választásnak tűnik. Többfajta alapszókincs is létezik azonban; a nyelvészet különböző területein legalább öt eltérő jelentése lehetséges e fogalomnak (Borin – Comrie – Saxena 2013: 288–289). A két legkézenfekvőbb a komparatív kutatásokhoz a következő: 1. a leggyakoribb szavak alkotta alapszókincs; 2. a történeti alapszókincs (pl. Swadesh-fogalmak), olyan fogalmak, amelyek nagyon régen jelen vannak a nyelvekben (testrészek nevei, számok stb.), és meglehetősen ellenállónak bizonyulnak a lexikai cserével szemben. Ezen alapszókincsek között lehetséges és valószínű részleges átfedés, de csak részleges, és csak kismértékű.

Az egyik legfontosabb különbség Rydving módszere és az én kutatásaim között a vizsgált korpusz és annak reprezentativitása a számi idiómákra nézve. Míg Rydving adatgyűjtő pontokról (meghatározott számi településekről) származó adatokat dolgozott fel – ahol egy település egy számi idióma helyi nyelvjárását képviseli –, addig én az általam vizsgálni kívánt idiómák egészére érvényes, vagy legalábbis az adott idiómák központi területeinek nyelvvállapotát tükröző adatokat igyekeztem összegyűjteni, terepmunkával kiegészítve a szótárak anyagait.

Fontos megjegyezni, hogy természetesen a korábban már említett kilenc számi idióma egyike sem egységes, mindegyik további nyelvjárásokra illetve alnyelvjárásokra (helyi nyelvváltozatokra) tagolódik. Egyértelműen megfigyelhető egy kontinuum-jelenség, nevezetesen, hogy egy adott X idiómának az egyik szomszédos Y idiómához földrajzilag közeli változatai közelebb állnak a szóban forgó szomszédos Y idiómához, mint egy másik, földrajzilag távolabbi szomszédos Z idiómához; továbbá elmondható, hogy X idióma központi területei kevesebb közös vonást mutathatnak egy szomszédos Y idiómával, mint az X idióma Y idiómához földrajzilag közeleső változatai. Megfigyelhetők olyan helyi nyelvváltozatok is, amelyekről nehéz eldönteni, melyik nagyobb idiómához is tartoznak, mivel – egy ún. interferenciazónában – átmenetet képeznek két nagyobb idiómaterület között.

⁵ A módszer alapelveiről és a korpusz összeállításának szempontjairól részletesen lásd Tillinger 2014, illetve kevésbé részletesen Tillinger 2009: 464–473. Lényeges hangsúlyozni, hogy a fogalomlisták alapján az egyes fogalmakhoz a vizsgált idiómákban tartozó jelölők (szavak) kiválasztásának irányelvei jelentős eltéréseket mutathatnak kutatásonként és főleg kutatónként. Véleményem szerint kiemelkedően fontos, hogy az itt is leírt komparatív vizsgálatokhoz saját szójelölő készülnének, a kutatást végzők saját szempontjai alapján.